

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך לא, תש"מ

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ל ש ו נ נ ו ל ע ם

קונטרסים עממיים לענייני לשון

בעריכת ע' איתן ומ' מדרן

מחזור לא, קונטרס ט—י (שט—שי) אב—אלול ה'תש"ם

חליפות ותמורות בלשון ימינו

מאת

ראובן סיוון

הוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית
ירושלים

חֹבְרוֹת מֵאֵת מַחְבֵּר הַקּוֹנְטֵרס בַּסִּדְרֵת 'לְשׁוֹנֵנוּ לַעַם':

בְּחֹבְרֵת מְקוֹבֶצֶת:	{	כְּדַבֵּר אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ תִּשְׁכַּח ב
'לְשִׁיפּוֹר הַלְשׁוֹן'		כְּכָתוּב אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ תִּשְׁכַּח

בְּחֹבְרֵת מְקוֹבֶצֶת:	{	לְשׁוֹן בְּתַחִייתָהּ תִּשְׁכַּח
'עַל חִידוּשֵׁי מַלִּים'		חִידוּשֵׁי הַמַּלִּים שֶׁל א' בֶּן־יְהוּדָה
		לְפִי מִילּוֹנוֹ תִּשְׁכַּח א

שְׁמוֹנִים שָׁנָה, תִּרְ"ן-תִּש"ל תִּשְׁכַּח
הַעֲגִבְנִיָּה וְמָה שֶׁעוֹלְלוּ לָהּ שְׁמוֹתֶיהָ תִּשְׁכַּח א
אֲלִיעֶזֶר בֶּן־יְהוּדָה וְתַחִיית הַדִּיבּוֹר הָעִבְרִי תִּשְׁכַּח ג
הָעִבְרִית לְרַב־דִּיָּה, שִׁיחֹת וְתַרְגִּילִים תִּשְׁכַּח ה
'הַלְשׁוֹן הִירוּשְׁלַמִּית' וְהַתְּגַבְּשׁוֹת הַסְּגוּנוֹן הַחֲדָשׁ תִּשְׁכַּח ו
חֲלִיפּוֹת וְתַמּוּרוֹת בַּלְשׁוֹן יִמִּינוּ תִּשְׁכַּח ז

כְּתוּבַת הַמַּחְבֵּר: ד"ר רַאוּבֵן סִיווֹן, ת"ד 3444, מִיקוּד 91033, יְרוּשָׁלַיִם

נִסְדֵּר וְנִדְפֵס בְּדֶפּוּס רִפְאֵל חַיִּים הַכֶּהֶן בַּע"מ

מִצְבּוֹ בְּנוֹ מִשֶּׁה ז"ל

לזכר הוריי, חלוצי הדיבור העברי והחינוך העברי,
קדיש-יהודה ואסתר סילמן נ"ע
על סף שנת המאה להולדתם

* *
*

קונטרס זה הוא מעין סקירה, בשתי וערב, על כמה מחיבוריי, שיצאו
ב'לשוננו לעם', סקירה שיש בה גם תיקון והשלמה.

בחרתי לתאר כאן תהליכים, שהוסיפו להרחיב, לגנון ולשכלל את
לשוננו במאת השנים האחרונות, ולא דנתי בתופעות, שהדעות על מידת
תרומתן להתפתחות הלשון חלוקות.

בהזדמנות זו מבקש אני להודות למנכ"י, בעלי האכסניה המכופדת הזאת,
ידידי עלי איתן ומאיר מדין, על שעודדוני בעבודתי והאירו עיניי, לעתים
קרובות, בהערותיהם טובות-העין. הערות אלה, וכן תגובות עמיתים וקוראים,
היו לי לעזר רב.

פרק א: קפיצת הדרך בהתפתחות הלשון

תקנתה הגמורה של הלשון העברית לא תבוא אלא עם תחייתה הגמורה בדיבור, ולפיכך כל המעשים שייעשו לתועלתה צריכים להיות מושפעים מתוך רעיון זה ומכוונים לתכליתו. ח"נ ביאליק, חבלי לשון, תרס"ח

רציפות החליפות והתמורות בלשון סימן היא להתפתחותה. ככול שהלשון חיה יותר, משמשת פלי תקשורת בתחומים רבים ומגוונים יותר, התפתחותה גדלה. לפני כמאה שנה החל להתחדש הדיבור העברי במוצהר, בפי ציבור יהודי בארץ-ישראל, אנשים, נשים וטף. התחדשות זו הוסיפה גורם רב-עצמה להתפתחות הלשון. חלו בה הרחבות ושינויים בקנה-מידה כפול ומכופל, בהשגחה לתקופתה הקודמת, תקופת הגלות, שבה הייתה עקורה ממקום חיותה ושימשה רק בכתב, והדיבור העברי בין אדם לחברו כמעט שלא נשמע. בתקופתנו עשתה העברית קפיצת-דרך בהתפתחותה: מבטאים שונים התמזגו; אוצר המלים שבכוח ושבפועל גדל במידה ניכרת; הסגנון נעשה עשיר יותר, מגוון יותר, גמיש יותר; הכתיב אף הוא התפתח ונעשה קריא יותר, 'מלא' יותר.

ההרחבה הרבה הזאת בלשון נעשית בשני פיוונים: שרשים וענפים. מצד אחד הלשון המחודשת יונקת ממורשתה, המשוקעת בספרות בת אלפי השנים, דולה ממנה מלים, צירופי לשון ומסגלת אותם לצורכי ימינו, ומצד אחר היא יוצרת תבניות לשון חדשות. אלה מיוסדות בעיקר על

שורשי הלשון, משקלי שמותיה ובנייני פעליה, הקבועים בה מאז ומעולם. להלן הדגמות לתהליכי התפתחות אלה.

פרק ב: המבטא: מהברה אשפנוזית להברה ספרדית

בתקופה הראשונה של תחיית הלשון העברית, בסוף המאה הי"ט, עמדו חלוצי הדיבור העברי המתחדש בארץ-ישראל מול 'הברות' שונות, שנשמעו בפיות בני היישוב, ותיקים ושבי גלות. ההברות האלה נשמעו בקריאת התורה וההפטרה, בתפילה, בלימוד בבית הכנסת ובבית המדרש וגם בדיבור בין איש לרעהו. קִוְחוּ ביותר הברה 'אשפנוזית' והברה 'ספרדית'. שתי הברות אלה יסודן במסורת של מאות שנים בתפילה, בקריאת המקרא ובכל קריאה של ספרות עברית. האשפנוזית הייתה נהוגה בגוונים שונים בפי יהודים 'אשפנוזים', דוברים יידיש בעיקר, וכן גרמנית או רוסית, וגם לשונות אחרות; והספרדית נשמעה אף היא בגוונים שונים בפי יהודים 'ספרדים' ובני עדות המזרח, שדיברו 'ספאניולית' (לאדינו, ספרדית-יהודית), ערבית, וגם לשונות אחרות, כגון צרפתית, איטלקית ולשונות ארצות ים התיכון.

ההברות האלה נבדלו זו מזו באופן ההגייה של מספר עיצורים ומספר תנועות, וכן במקום הטעמת המלה.

להלן דוגמה לשתי הברות אלה (פאמור, יש להברות אלה גם גוונים אחרים וגוני גוונים) מתוך סידור התפילה. הסימן ' מעל לתנועה מציין את מקום הטעם במלה:

בהברה ספרדית

רווחת

mekhalkél
ḥayyim
behésed
meḥayye
metim
beraḥamim
rabbim
somékh
nofelim
verofé/werofé
ḥolim
umattir
asurim
umqayyem
emunató
lishené
‘afár
mi
khamókha
bá‘al
gevurót
umi
domé
lakh

בהברה אשפנוזית

רווחת¹

mekhálkel
kháym
bekhésed
mekháyei
méisim
berákhhamim
rábim
sóymeikh
nóyflim
veróyfe
khóylim
umátir
asúrim
umkáyeim
emunósoy
lishéinei
’ófor
mi
khomóykho
bá‘al
gvúroys
umi
dóyme
lokh

1. מכָּלֵל
2. חַיִּים
3. בְּחֶסֶד
4. מְחַיֶּה
5. מֵתִים
6. בְּרַחֲמִים
7. רַבִּים
8. סוֹמֵךְ
9. נוֹפְלִים
10. וְרוֹפֵא
11. חוֹלִים
12. וּמַתִּיר
13. אֲסוּרִים
14. וּמְקַיֵּם
15. אֱמוּנָתוֹ
16. לִישְׁנֵי
17. עֶפֶר
18. מִי
19. כְּמוֹךְ
20. בָּעַל
21. גְּבוּרוֹת
22. וּמִי
23. דּוֹמֶה
24. לֶךְ

1. זוהי למעשה הברה אשפנוזית-ליטאית. הגונים השונים של ההברה האשפנוזית נבדלים ביניהם בעיקר באופן הגיית התנועות.

mélekh	mélekh	25. מֶלֶךְ
memit	méimis	26. מָמִית
umḥay'ye	umkháye	27. וּמְחַיֶּה
umašmiyah	umazmiakh	28. וּמְצַמִּיחַ
yeshu'á	yeshú'o	29. יֵשׁוּעָה

העיצורים ח' וע' מבוטאים בהברה האשפנונית, הח' כמו כ' רפה, והע' כמו א', ובהברה הספרדית, לעתים קרובות, במבטא לועזי-גרוני כמו של מקביליהם בערבית (ראה ח': 2-4, 6, 11, 27, 28; ע': 17, 20, 29).
העיצור צ מבוטא ts בהברה האשפנונית, § בספרדית.

התנועות שהגייתן שונה בשתי ההברות הן הצירי, ei באשפנונית, e (כמו סגול) בספרדית (5, 8, 10, 14, 16, 26). החולם המלא — א החסר — מבוטא oy בהברה האשפנונית, o בספרדית (8-11, 15, 19, 21, 23). קמץ גדול מבוטא o באשפנונית, a (כמו פתח) בספרדית (15, 17, 19, 24, 29). שאר התנועות אין הגייתן בהברה האשפנונית שלעיל נבדלת מהגייתן בספרדית. שָׁא נע מבוטא באשפנונית, לעתים, בראש המלה, כמו e (1, 3, 4, 10, 29), בִּיתָר — ללא תנועה. ובספרדית בדרך כלל e (1, 3, 4, 9, 10, 22, 29). שָׁא נח אין מניעים בשתי ההברות. עיצור בדגש חזק מוכפל, בדרך כלל בהברה הספרדית (2, 4, 7, 12, 14, 27).
טעם המלה בהברה הספרדית — לפי דקדוק טעמי המקרא. לא כן בהברה האשפנונית. פֶּאן רווחת נטייה להקדים את הטעם² (1, 2, 4-17, 21, 23, 26, 27, 29).

המאבק בין שתי ההברות הוכרע לטובת המסורת הספרדית בשלב מוקדם² של החייאת הלשון. ההחלטה

2. ראה חוברתי 'שמונים שנה, תר"ן-תש"ל', לשוננו לעם רד-רה, תש"ל, פרק ד', ההברה והמבטא.

2א. ומעיר לי מר מ' מֶדֶן, כי אצל למדנים (פגון חניכי 'עץ חיים' בירושלים) יש הקפדה על ההטעמה הדקדוקית, הן בתפילה והן בקריאת התורה, בהברה אשפנונית.

הרשמית בעניין זה, פתרס"ג, הייתה בעצם השלמה עם מצב קיים. ה'ויתור' היחידי להברה האשפנוזית היה בביטוי $ts =$ 'פדי להרויח' עיצור, אף כי הפול מפירים, שהצ' שבהברה הספרדית דאי קרוב יותר למבטא הקדום של אות זו. השימוש בהברה האשפנוזית פחת והלך בארץ-ישראל, אבל הוסיף להתקיים שנים רבות בתפוצה האשפנוזית, והוא הטביע את חותמו על קצב השירים העבריים, שנכתבו בגולת מזרח אירופה בתקופה, שבה העברית לא הייתה מדוברת. משוררים כביאליק, טשרניחובסקי, ז' שניאור ויעקב כהן, שחיברו את רוב יצירתם בגולה, כתבו את שיריהם בקצב ההברה הספרדית ('הנכונה', פפי שציינו) רק באחרית ימיהם, לאחר עלותם ארצה.

אבל העברית המדוברת, שהלכה והתפשטה בארץ, בשנות קיבוץ הגלויות, שחקה במידה רבה את שני העיצורים 'המזרחיים', האופייניים למבטא הספרדי: הח' והע'. פיוס נשמעים בארץ שני גוונים של המבטא הספרדי המקובל: הגוון 'המזרחי', שבו מבטאים ח' וע' כדרך שמבטאים אותם בערבית, גון הרווח בעיקר בין 'ספרדים' ותיקים ויוצאי ארצות האיסלאם, אבל גם פפי ותיקים אחרים, שוחרו לשון טובה; והמבטא האחר, הרווח גם הוא, שבו מיטשטש ייחודם של עיצורי הח' והע', והם מבטאים למעשה ככ' רפה וכא'. עם גלי העלייה הגדולים מארצות המזרח מאז קום המדינה, נעשה המבטא המזרחי רווח יותר. מבטא זה נחשב בעיני המורים וחלוצי מחיי הלשון למבטא רצוי, שיש לעודדו בפי כול. גם בימינו אלה עושים לעודדו גופים ציבוריים כגון

האקדמיה ללשון, משרד החינוך, אגודות שוחרי לשון, הראדיו והטלוויזיה.

פרק ג: בין לשון המקרא ללשון חכמים

את התפתחות הסגנון בימינו מאפיין המעבר מצמידות יתרה לשכבת לשון אחת, לשון המקרא — צמידות שהייתה אופיינית לספרות ההשכלה — אל הרחבת השימוש במקורות הלשון ל כל שכבותיהם: לשון חכמים, ייחודים של לשון ימי הביניים, המשוקעים בספרות תקופת הגלות, וחידושים והרחבות ושינויים של התקופה האחרונה.

השימוש הנרחב במקורות הלשון חשף את התופעה של שתי שכבות לשון — לשון המקרא ולשון חכמים — שאף כי רב המשותף ביניהן, ניפרים ביניהן גם הבדלים, הן במלים והן בצורות תחביריות, שקובעות את מבנה המשפט ואת סדר המלים בו¹. הדובר והסופר העברי הועמד לפני תופעה של כפילות מסוימת, של מלים וצורות נרדפות, שאחת מהן נהוגה בלשון המקרא, ורעותה משמשת לאותו עניין בלשון חכמים. כמה בלשנים ראו בתופעה זו 'בעיה', שצריך להתמודד אתה². פרופ'

-
1. הרחיב והעמיק ניתוח תופעה זו אבא בנדויד, בספרו 'לשון מקרא ולשון חכמים' חלק א' (מהדורה ב') תשכ"ג, וחלק ב' תשל"א, הוצ' 'דביר'.
 2. הסופרים העברים בעלי הסגנון, הנוגעים בדבר, כתבו נגד טענה זו והדגישו את הברכה ואת הרנחה לסגנון העברי החדש בשימוש הנרחב בכל מקורות הלשון, ובלשון המקרא ובלשון חכמים בעיקר. דן אני בעניין זה בחיבור, שעתיד להתפרסם אי"ה.

י' קלזנר (תרל"ד-תשי"ט) דגל בסיסמה 'תפוס לשון אחרון' והתפון בכך לומר, שאם לפני בן זמננו ניצבות שתי מלים או צורות נרדפות, אחת מלשון המקרא וחברתה מלשון חכמים, או מלשון מאוחרת יותר, צריך הוא לבחור במאוחרת, שכן זו נוצרה בשלב 'מתקדם' יותר של התפתחות הלשון. בדיונים על סגנון ימינו, שהתנהלו בשיעוריו של קלזנר באוניברסיטה העברית שעל הר הצופים בירושלים, היה המרצה ממליץ לפני תלמידיו להעדיף בדיבורם ובכתיבתם צורות מאוחרות על צורות מקראיות: 'אלו' על 'אלה', 'קודם ש' על 'לפני' או על 'טרם', 'לשון' על 'שפה', 'כשהלך' על 'בלכתו', 'חוטם' על 'אף', 'ספינה' על 'אנייה' וכו'. מאותם טעמים נהג להטעים את התנגדותו לשימוש במלים מקראיות כגון 'נחויץ' או 'נאלץ' ותבע לגרוס במקומן 'הכרחי' ו'הוכרח'. לעומתו טען הפרופ' נ"ה טור-סיני (תרמ"ז-תשל"ד) בהספידו את עמיתו, קלזנר³: "אם נטה קלזנר להכריע בין לשון ראשון, לשון התנ"ך, ללשון אחרון, לשון המשנה והתלמוד, לטובת הלשון האחרון, קשה להתעלם מן העובדה, שלא באה תחיית לשוננו על פי קביעת פללים, אלא שלא במתפון, מתוך זכירת המקורות, פראשון כאחרון יחד, בתודעת לומדים ומשפילים אלו, שהחלו לדבר עברית ולכתוב על חיי ימינו בעברית".

להלן דוגמאות של תופעת ההקבלה בין לשון המקרא ללשון חכמים.

3. זיכרונות האקדמיה ללשון העברית ו', תש"ך, עמ' 35.

צורות אופייניות ללשון המקרא

מקבילותיהן האופייניות ללשון חכמים

1. אדמה	קרקע, ארץ
2. אולי	אפשר, שמא
3. אופה	נחתום
4. אותות	סימנים
5. איך? איכה?	כיצד? היאך?
6. איננו	אינו
7. איפה? איה?	היכן?
8. איש, אנוש	אדם, ברייה
9. אלה	אלו
10. אנחנו	אנו
11. אנייה	ספינה
12. אסף	כנס, כינס
13. אף	חוטם
14. אפעלה, אפעל ⁴	רק: אפעל
15. ארץ	מדינה
16. אשר, ש ⁵	רק: ש
17. אתו, עמו	רק: עמו
18. בא	נכנס (בדרך כלל)
19. בורר	בוחר

4. במקרא משתמשים גם בצורה הרגילה של העתיד — אשמור, אדבר, אשליך... וכן בשאר הבניינים — וגם בצורת העתיד 'המוארך' — אשמרה, אדברה, אשליכה...

5. לפי הקונקורדאנציה לתנ"ך של א' אבן-שושן חוזרת במקרא המלה 'אשר' וצירופיה (מאשר, באשר, כאשר וכו') 5,495 פעמים, 'ש' וצירופיה רק 136 פעמים.

בוכה, הומה	20. בוכייה, הומייה ⁶
שחרית	21. בוקר
כרס	22. בטן
פירש	23. ביאר
חבע	24. ביקש, דרש
כשפּעל ⁸	25. בפּעול, בפּעלו ⁷
באמצע	26. בתּוך
תחום	27. גבול
אומה	28. גוי
הגבורה, המקום, הקדוש ברוך הוא, השכינה, השם, שמים כלום . . . ? אפשר ש . . . ? וכי . . . ? ⁹	29. ה' 30. הָ . . . ?
התחיל	31. הִחֵל
נעשה	32. היה ל
מעוברת	33. הרה
הרי, הריני	34. הִנֵּה, הנני
קלקל	35. השחית
החזיר	36. השיב
נתפעל ¹⁰	37. התפעל ¹⁰

-
6. צורת היחידה בהווה בקצת פעלים נחי ל"ה במקרא.
7. המקור הנטוי עם ב' או פ' ואחריו שם או פינוי דבוק.
8. הפועל בזמן מובהק, בצירוף פֶּשׁ לפניו.
9. ויש, פידוע, משפטי שאלה, במקרא וכן בלשון חכמים, גם ללא כל מלת שאלה.
10. תחילית העבר בבניין התפעל, שהיא, בדרך כלל, 'הָת' במקרא. נתחלפה ל'נָת' בלשון חכמים.

38.	וּפְעַל, וְיִפְעַל	רק: יפעל ¹¹
39.	וְיִפְעַל, וּפְעַל	רק: פִּעַל ¹²
40.	זאת	זו
41.	חודשיים, פעמיים, שנתיים	שני חודשים, שתי פעמים, שתי שנים
42.	חופש, דרור	חירות
43.	חיכה	המתין
44.	חפץ	רצה
45.	טרם, לפני	קודם (ש . . .)
46.	יָבֵן/יבנה, יָפֵן/יפנה, יָרָא/יראה ¹³	רק: יבנה, יפנה, יראה
47.	יען, יען אשר	משום ש, כִּי־ש, הואיל ו . . .
48.	כָּאֵב	צער, ייסורים
49.	כֹּאשֶׁר (מלת זמן)	כש, בשעה ש . . .
50.	כֹּאשֶׁר (מלת השנאה)	כשם ש . . .
51א.	כִּי (מלת קישור למשפט מושא ¹⁴)	ש . . .
51ב.	כִּי (מלת סיבה)	משום ש . . . , כִּי־ש . . . , הואיל ו . . .
51ג.	כִּי (מלת זמן או תנאי) ¹⁵	כש . . . , בשעה ש . . . , אִם

-
11. שלא כבלשון חכמים, שבה רק הצורה יפעל משמשת לציון העתיד, יש במקרא שימוש גם בצורת ופעל (וכן בשאר בניינים) לציון העתיד: נקום וּבְנִינוּ (= וּנְבָנָה).
12. שלא כבלשון חכמים, שבה רק הצורה פִּעַל משמשת לציון העבר, יש במקרא שימוש גם בצורת וּיִפְעַל (וכן בשאר בניינים) לציון העבר: וַיֹּאמֶר (= וּפָעַל) משה.
13. במקרא משתמשים, פעמים, ב'עתיד מקוצר'. המדובר גם בבנייני פועל אחרים.
14. ידוע תדע כי גר יהיה זרעך . . .
15. ויהי כי זקן יצחק . . .

כך	ככה	52.
כמות, כמותי, כמותך, כמותי	כמו, כמוני, כמוך, כמוהו	53.
ממון	כסף	54.
בעצמי	לבדי	55.
משום כך, לפיכך	לכן, על כן	56.
לילד, לילך, לירד, ליחן . . .	ללדת, ללכת, לרדת, לתת . . .	57.
בשביל ש . . . , פדי ש . . .	למען	58.
פנגד	לעומת	59.
לחינם	לשוא	60.
כלום	מאום, מאומה	61.
מיתה	מָוֶת, מָוֶתָה	62.
מחק	מחה	63.
לְנֹאֵי הַלְנֹאֵי	מי יתן	64.
חוץ מ(ן)	מלבד	65.
וילון	מסך	66.
שטיח	מרבד	67.
בבקשה ממך	נא	68.
גוי	נכרי	69.
מחל, מחילה	סלח, סליחה	70.
תכשיטים	עדיים	71.
הניח	עזב	72.
סומא	עינר	73.
טס, פרח	עף	74.
עכשיו ¹⁶	עתה	75.
כאן	פה	76.
שמא	פֶּן	77.

16. אבל יש ביטוי תלמודי קבוע: אמור מַעֲתָה.

פָּעַל	78. פָּעוּל פֻּעַל ¹⁷
רק: פָּעַל!	79. פָּעֵלָה ¹⁸
פָּעֵלוּ (כְּמוֹ לְנוֹכְחִים)	80. פֻּעֵלָנָה ¹⁹
תַּעֲנִית	81. צוּם
פְּסִיעוֹת	82. צַעֲדִים
כּוֹתֵל	83. קִיר
אִירַע	84. קֶרֶה
כַּחוּשׁ	85. רוּזָה
חֹזֵר	86. שָׁב ²⁰
טוֹעָה; טְעוּת	87. שׁוּגָה; שְׂגִיאה
תֵּן דַּעְתְּךָ	88. שִׁים לְבָךְ
הִנִּיחַ	89. שָׁם
לִשְׁוֹן	90. שָׁפָה
דְּמוּת, פְּרִצוּף	91. תְּמוּנָה
תִּפְעֵלוּ (לְנוֹכַחַת כְּמוֹ לְנוֹכְחִים), יִפְעֵלוּ (לְנִסְתָּרוֹת כְּמוֹ לְנִסְתָּרִים)	92. תִּפְעֵלָנָה ²¹

לְסוֹפְרִים כְּגוֹן מֵאִפּוֹ (ב' אֶהְבֵּת צִיּוֹן' וּב' אֶשְׁמַת שׁוֹמְרוֹן') אוֹ

-
17. וְכֵן בְּשֵׁאֵר בְּנֵינִים. בְּמִקְרָא מִשְׁתַּמְשִׁים לְפַעֲמִים בְּתוֹסַפַּת הַמִּקְוֹר הַמוֹחֵלֵט לְהַדְגִּישָׁה: יָדוּעַ תִּדְעַ כִּי . . . בְּלִשׁוֹן חֲכָמִים אֵין שִׁמּוּשׁ זֶה בְּמִקְוֹר הַמוֹחֵלֵט.
18. וְכֵן בְּבִנְיָנֵי פֻּעֵל אַחֲרִים. הַצִּיּוּי 'הַמּוֹאֲרֵךְ' — כְּגוֹן: שָׁה וְאַכְלָה — מִצּוּי בְּצִדּוֹ שֶׁל הַצִּיּוּי הַרְגִּיל בְּמִקְרָא. בְּלִשׁוֹן חֲכָמִים אֵין צִיּוּי 'מּוֹאֲרֵךְ'.
19. וְכֵן בְּבִנְיָנֵי פֻּעֵל אַחֲרִים. זֹהִי צוּרַת הַצִּיּוּי לְנוֹכַחַת הַרוּחוֹת בְּמִקְרָא. רֹאה גַם 92 לְהֵלֶן.
20. רֹאה גַם 36, הַשִּׁיב, לְעִיל.
21. וְכֵן בְּבִנְיָנֵי פֻּעֵל אַחֲרִים. זֹהִי צוּרַת הַעֲתִיד הַרוּחוֹת בְּמִקְרָא לְנוֹכַחַת וּלְנִסְתָּרוֹת.

ש"י עגנון (ברוב סיפוריו; לא בסיפור כגון 'פדמי ימיה') הפחירה בין שתי הצורות הנרדפות ברורה: מאפו, המחקק את לשון המקרא, בוחר בטור הימני; עגנון, שתשתית סגנונו היא לשון חכמים, בורר לו את הטור השמאלי. אבל כל דובר או כותב עברית בימינו — אם אינו סופר המבקש לסגל לעצמו במתכונ סגנון מיוחד — ישתמש בלשונו בצורות שמימין ומשמאל, לפי שיקול דעת סגנוני או אסתטי או אגב חיפוש הדיוק, ובכל אופן לא לפי 'המלצות' של פלשנים. אמנם יש צורות שעדיין מתרוצצות, דוברים מסוימים עשויים להסס בין שתי האפשרויות²² (כגון בערכים 6, 7, 9, 31, 36, 40, 51 א וב, 76, 86, 90), אבל בדרך כלל, ככול שמדשדשים בלשון, הדרך סלולה יותר, וקטנים היסוסי הפחירה. ברור שפמה מן ההקבלות חל בהן בידול משמעים (1, 12, 18, 19, 22, 23, 27, 48, 65, 66, 74, 91 ועוד), אבל גם בהקבלות האחרות שלא חל בהן בידול, מעטו, או נעלמו ההיסוסים עם התפתחותה המואצת של הלשון²³. נראה, שהפיוון המסתמן בסגנון החדש להגברת חלקה של לשון חכמים משפיע גם בעניין זה, ויש מגמה להעדיף צורות של לשון חכמים

22. ראה בעניין זה את דברי צבי שארפשטיין על אנייה/ספינה, חודשיים/שני חודשים בחוברתו על דרכי לשוננו, לשוננו לעם, ניסן תשל"ב, עמ' כד-כו.

23. בעניין זה אומר י' בלאו בסקירתו על ספרו של בנדויד (לעיל הערה 1) ב'קריית ספר' תשפ"ט עמ' 31: "נדמה לי שביסודו של דבר חלה בישראל נורמאליזציה של ההבדלים (בין לשון מקרא ללשון חכמים), אף במלים נרדפות. שלא בא בהן בידול, אחת שייכת לרובד הדיבור הפשוט, ואחת לשכבה הספרותית".

על פני רעותיהן-מקבילותיהן המקראיות. מפל מקום, ניפרת בתקופתנו התנועה בין המלים הנרדפות שבשתי שכבות לשון אלה.

פרק ד: 'המלים החדשות'

יותר מכול סימלו המלים החדשות את המפנה בהתפתחות הלשון. אלה התחילו להישמע, מראשית ימי חידוש הדיבור העברי, בחוצות ירושלים ויפו ובמושבות יהודה והגליל, ומשם עברו מודפסות — במכתבי הסופרים הארץ-ישראליים לעיתוני הגולה — גם לחוץ-לארץ. חידושי לשון מפתיעים אלה, ששיוו פנים חדשות ללשון, עוררו פולמוס אצל הסופרים העבריים (ראה חוברתי "הלשון הירושלמית" והתגבשות הסגנון החדש", לשוננו לעם שב, תש"ם), בייחוד בשליש הראשון של מאת השנים להחייאת הדיבור העברי, אך פולמוס זה דעך והלך. פיוס מוסיפות מלים להתחדש בלשון בתמידות, הן במוסדות שהוקמו לצורך זה, והן ביצירות הסופרים ובחיי המעשה פפי העם.

להלן רשימה של חידושי לשון בולטים, שהופיעו בעיתונות ובספרות העברית בשליש הראשון של תקופת החייאת הדיבור. ליד כל חידוש צוין מספר הקונטרס של 'לשוננו לעם' (ל"ע), שבו התפרסמה רשימה מפורטת שלי על החידוש, ושנת צאתו של הקונטרס, הפתיב במובאות 'מולא' [בסוגריים מרובעים]¹.

1. הסגנון והפתיב של המובאות מלמדים אף הם על החליפות והתמורות שחלו מאז בלשון.

בתר"ם, ב'מגיד משנה' מתקיף א' בן-יהודה את הביטוי 'ספר מלים' שהוא, לדעתו, 'מלה אֲשֶׁפְנוּיָה בַּהֶעֱתָקָה עִבְרִית', ומציע במקומו את חידושו הראשון: מ[י] לון (לל"ע קעה, תשכ"ז).

בתרמ"א מתפרסמת בשבועון הירושלמי החרדי 'חבצלת' הידיעה על מבחן בבית ספר בירושלים (לל"ע קעג, תשכ"ז).

בתרמ"ב משרפב בן-יהודה ל'חבצלת' הנ"ל, שבו שימש אז במערכת, את חידושו, הפועל זְמַיִם. הוא אומר שם: "הן אמנם פעם לועז המה האשפנזים לספרדים וכן הספרדים לאשפנזים. אלה מזמזמים שפת אשפנזית יהודית ואלה מצפצפים שפת ספרד הנשחתה..." (לל"ע קעג, תשכ"ז). באותה השנה פושט השימוש במושג לעניין קולוניה (רפבים: מושבות), אף כי היו שגרסו 'מושב' או 'אחוזה' ליחיד (לל"ע ריב, תשל"ה).

בתרמ"ג, בהקדמה ל'ספר ארץ-ישראל', מספר המחבר, א' בן-יהודה, שהכניס לספר חידושי לשון "אשר לקחתי משפת ערבית": טרי, גבס, צבוע (לל"ע רלז, תשל"ג).

בתרמ"ה מתפרסמות ב'הצבי' מודעות על "גרבי [י]ם טובים ויפים וחזקים!" (חידושו של א' בן-יהודה. לל"ע קפג-קפד, תשכ"ח). באותו עיתון מפרסם יחיאל מיכל פינס את חידושו שון, במאמרו 'סחר הארץ': "הן זה כש[י]שים שנה אשר החלו אחינו האשפנזים להתי[י]שב פה וכבר בראשית התי[י]שבותם נמצאו בתוכם אומנים מצוינים, צורפי זהב, מכונני שעונים (אוהר מאכער), מפתחי חותמות, פוסלי אבן, חרשי עץ וברזל..." (לל"ע רי, תשל"ה).

בתרמ"ו מפרסם י"מ פינס, לפי תומו, את החידוש עגבני [י]ה, שעורר מחאות דוקא בקרב עמיתיו הארץ-ישראליים (ראה 'העגבנייה ומה שעוללו לה שמותיה' לל"ע ריג, תשל"א). ב'הצבי' של אותה שנה מפרסם פינס את חידושיו: חמצן, מימן, פחמן, חנקן, זרחן² (לל"ע

2. חידושים אלה דחו את הצעותיו של בן-יהודה: אב־חֶמֶץ, אב־מִים וכולי.

רט, תש"ל). כן רואה אור החידוש "מדשאות (נאות דשא)" במאמר 'תורת משפטי תגורמה', שנתפרסם ב'הצבי' (לל"ע רמז, תשל"ד). בתרמ"ז מתפרסמים ב'הצבי' פינויי הצבעים כחול, כתום, יצירתם של ילין ויעבץ (לל"ע קעג, תשכ"ז). בן-יהודה 'מקצר' את הביטויים המסורבלים 'מחסה מקטר', 'מחסה מקשמש', וממציא מטריי[ה], שמשיי[ה] (לל"ע רט, תש"ל).

בתרמ"ח מתפרסמים ב'הצבי' חידושיו של בן-יהודה ליטף ("ולא נבהל פספרטו וילטף את הפיל בידיו" בתרגום 'סביב הארץ בשמ[ו]נים יום'). רציני (לל"ע קעג, תשכ"ז), שחצנות "הנטיני" לפנות איש רק לבצע, לא לשים לב לטובת כלל האומה... אינדידואליזמוס בלעז" (לל"ע קעה, תשכ"ז), רי[ה] (לל"ע קפו, תשכ"ח). בן-יהודה טוען בעיתונו שהחידוש דגדוג, "המ[י] שוש בגוף האדם המעורר צחוק" שמייחסים ליעבץ אינו חידוש אלא יישון נושן לנו" (לל"ע קמג, תשכ"ז).

בתרמ"ט מפרסם בן-יהודה בעיתונו 'הצבי' את חידושי: פרנה: "שם עברי לכל מיני עורות השער העשויים, לעשות בגדים חמים וכן לעצם הפגד, כמו בלשון ערבית" (לל"ע קעו-קעז, תשכ"ז), נגל"ת (לל"ע קעה, תשכ"ז), פסיות: "פסיה — לבוש היד" (לל"ע קפח-קפט, תשכ"ח), מכתבה: "ש[ו]לחן הפתיכה והדברים הנצרכים לזה" (לל"ע קצג, תשכ"ט). תאורה: "המשקל הזה... דעתנו ליחד להדלקת אורים רבים לכבוד איזה חג ושמחה אילומינציון בלעז, וכן בערבית: תנור מן נור" (לל"ע קצו-קעז, תשכ"ט). כן מתפרסם שם במודעה, באותה שנה, החידוש מברשת: "אנ[ו]כי החתום מטה מזדיע פי אנ[ו]כי עושה כל מיני מברשות — בירשטע, פורשה — לסוד הבתים ולנקות נעלים ובגדים". (לל"ע קפו, תשכ"ח), אף הוא חידוש של בן-יהודה. החידוש דחליל בנוסח הראשון דחלול — "צורה עשויה מעץ להפחיד העופות", מתפרסם ב'הצבי', בתרגום 'סביב הארץ בשמ[ו]נים יום', שנעשה בידי בן-יהודה (לל"ע רמ, תשל"ג).

בתרנ"ן מציע חיים ליב חזן^{א2} מגרודנא ב'הצפירה' את המלה משקפיי [י]ם: "את פלי הזכוכית אשר נשים על עינינו למען היטב ראות... אשר הרפיכו לשמו מלים שונות בדרכים שונות: פלי מחזה, פלי ראות, פלי ראי, בתי עינינ[י]ם — עלה על לפי לקרוא מְשַׁקְפִים...". (לל"ע רכא, תשל"ב).

בתרנ"א מתפרסמת ב'האור' בקשתה של הפובסט פינה פרנקל מ'הנעד הפלשתיני' לתת לה מגהץ (חידושו של בן-יהודה. לל"ע רמ, תשל"ג). יעבץ מפרסם בקבציו את חידושיו פלבלב, חתלתול. בן-יהודה מפרסם את הדבר בעיתונו, אבל אין דעתו נוחה מכך (לל"ע קצו-קצו, תשכ"ט. ראה גם קונטרסי 'הלשון הירושלמית' לל"ע תש"ם, עמ' כח). יעבץ גם הציע מגפיי [י]ם: "ללבוש פפות הרגלינ[י]ם — נעלינ[י]ם, וללבוש הפפות והשוקינ[י]ם — מגפין[י]ם". (לל"ע קפו, תשכ"ח), וכן מקט [י]רן (את המלה גילה בכתבי הפוסקים הראשונים — לל"ע קפו, תשכ"ח). רהיטיס (על פי 'רהיטנו ברותים' בשיר השירים — לל"ע קפה-קפט, תשכ"ח), א [י] פי (כְּרִקְתָּ: טיב הרוח הנבדלת ומיוחדת לכל נפש ונפש ולכל אומה ואומה ומתראה ומתבארת בכל עלילותיה — לל"ע קעה, תשכ"ז), צוארון, "למעטה הצואר", גם אם בשיר השירים ד, 9 "לבבתיני באחד ענק מצוֹנִיךָ" עשוי צנרון להתפרש גוף הצואר (לל"ע קעה, תשכ"ז), מחרתי [י]ם (על פי מדרש תילים מזמור יב — לל"ע קעו-קעז, תשכ"ז), ח [י] סכון (לל"ע קפא, תשכ"ז). בן-יהודה מפרסם ב'האור' את חידושיו מדרכה: "צדי הדרכים העשוינ[י]ם לדריכת רגלי³ של העוברים ושבים" (לל"ע קפו, תשכ"ח), מסבאה (שם), תרגיל: "שם להתרגלות באיזה

2א. נרצח בשואה, בתש"א, בוילנה, פשהוא עטוף טלית ותפילין.

תנצב"ה.

3. רגלי = ברגל. כך נהגו להשתמש במלה זו אז. לאחר זמן, באו מדקדקים וטענו ש'רגלי' הוא שם עצם ולא תואר פועל, ועל כן צריך לומר 'ברגלי'. לאחר זמן בא יצחק אבינרי ('היכל רש"י' כרך א', עמ' קסה) והוכיח שזהו שימוש של רש"י: רגלי = ברגל.

דבר, איקסירסיו בלעז" (לל"ע קעג, תשכ"ז), רשמי, משרד (לל"ע קפג-קפד, תשכ"ח). ע[י]תון, תחילה בהיסוס, במירכאות: "לפי דברי 'העתון' הזה... (לל"ע רמ, תשל"ג), מרפאה (לל"ע רסג, תשל"ו), תגלית: "היהודים באמריקה מתעתדים לח[1]ג את חג ארבע מאות שנה לתגלית אמריקה בהדר תפארה...". (לל"ע רצד, תשל"ט).

בתרנ"ב מפרסם בן-יהודה את חידושו קדמה, בעיתונו 'האור', בזיקה לחנוכת מסילת הברזל מיפו לירושלים באמרו: "ובני עירנו המושלמים מפירים זה ואומרים פי עליהם להפיר טובה ליהודים בעד הקדמה הזאת" (לל"ע רמז, תשל"ד). יעבץ מפרסם בקבציו את חידושו תעריף: "הוא שם בכל לשונות אירופא לרשימת סכומי המכס לכל סחורה למינה ומלה זו לקוחה מלשונות בני שם", אחוז (= % — לל"ע קעג, תשכ"ז). פ"עך "הערכים קוראים בשם פער, הנוצר פעמים אחדות בתלמוד, למין המאפה... העשוי כטבעת" (לל"ע קעו-קעז, תשכ"ז). בן-יהודה מפרסם ב'האור' את חידושו תערוכה: "ונאמר התערוכה הפללית של פאריש, של שיקאגו" (לל"ע קעו-קעז, תשכ"ז), תמרון (הנוסח שם עדיין תמרון. לל"ע רנח-רנט, תשל"ה), מנשר (לל"ע קפו, תשכ"ח). ב'המליץ' מתפרסם החידוש תלוש ("קופאן" — לל"ע קצג, תשכ"ט). שם גם מחדש י"ח טבוב באחד מפליטוניו את המלה שביטה, "סטרייק". ירושלים עדיין גורסת 'א[י]מור' לאותו עניין (לל"ע רמח, תשל"ד).

בתרנ"ג 'נאלץ' אחד העם, הזהיר בשימוש בחידושו, לפרסם במירכאות, חידוש לשון ירושלמי, של א' בן-יהודה, חיליס. ב'אמת מארץ-ישראל', מאמר שני, ב'המליץ', אומר הוא בקטע הידוע על ביקורו בפותל המערבי: "אז באתי ירושלימה לעשות את הפסח בקול המון חוגג. ועתה, בעת אשר 'חני[ל]ים' יושבים בקולוניותינו⁴ ואינם נותנים להניח אבן על אבן... עתה באתי לבדי ונכנסתי בלאט, כגנב, של[1]שה ימים לפני תשעה באב" (לל"ע ריב, תשל"א). זאב יעבץ, המעלה מהמקורות מלים ומחדשן בקבציו לצורכי השעה,

4. עדיין הוא גורס 'קולוניות' ולא מושבות. רק אחר כך, בכל כתביו תיקן 'בקולוניותינו' ל'במושבותינו'.

מפרסם את כ ב י ש (בנוסח הראשון שלו כָּבֵשׁ — לל"ע רכב-רכג, תשל"ב),
ת ר י ס ר : "דוֹצֵנֶךָ — מספר זה של שנים עשר, שהיה למנין[י] קבוע, למקח
וממכר . . . " (לל"ע קעג, תשפ"ז). בדיון פומבי ב'האור', לאחר שהושלמה
בניית מסילת הברזל מיפו לירושלים, מתקבלים שני חידושי הלשון: קָטָר של
ילין ור כ ב ת של בן־יהודה (ראה חוברתי 'אליעזר בן־יהודה ותחיית הדיבור
העברי' לל"ע רלג-רלד, תשל"ג, עמ' כח-כט). פן מתפרסמים באותה שנה
חידושי של בן־יהודה נ ו א ם "למי שיש לו הפשרון לדבר במליצה יפה לפני
קהל עם" (לל"ע קעג, תשפ"ז), א ד י ש , "אדם ששום דבר לא אכפת לו",
א ד י ש ו ת (לל"ע כנ"ל), סָך ט : "חתיכת בגד אר[ו]ר וצר, פעין רצועה",
מ מ ח ט ה : "למטפחת לנקות האף אנו נוטים לקב[ו]ע שם מיוחד . . .",
ג נ ד ר נ י ת , "מה שנקרא קוקט בלעז" (לל"ע קפג-קפד, תשפ"ח). ב'האור'
מפרסם בן־יהודה את חידושו מ ג ב ת : "למטפחת לנגב הפנים והידי[י]ם. על
השם הזה הסכימו בלשני עירנו". 'אחד המורים' מזכרון יעקב אינו מאחר
להגיב: "השם מגבת למטפחת לנגב טוב, וגם מורי בית ספרנו מסכימים כי
עלתה לכם יפה" (לל"ע קפא, תשפ"ז). חידושו המעניין של בן־יהודה,
מ ע נ י [י] ן , עורר פולמוס (ראה חוברתי 'הלשון הירושלמית' . . . לל"ע
שב, תש"ם, עמ' כז, לג). משמות העצם דָּרְכָן ועָקב מחדש ב'האור' את
הפעלים דָּרְכָן וְעָקַב (לל"ע קפו, תשפ"ח). גלגולים עברו על חידושו של
בן־יהודה, ת ז מ [ו] ר ת ('אליעזר בן־יהודה ותחיית הדיבור העברי' לל"ע
רלג-רלד, תשל"ג, עמ' ל). בהיסוס מה מציע בן־יהודה ב'האור' את חידושו
ש ע מ ו ם , על פי מקורות עבריים וערביים. י"ח טביוב מעודד את המחדש
ומסיים את מכתבו באמרו: "לך בכ[ו]חך זה, ידיד נכבד, והושעת את שפתנו
היפה מקנאי הנקיות ומט[ו]ני נופי השרגוניסטים" (לל"ע קפח-קפט, תשפ"ח).
עורך 'הצבי' מספר על מחלת הש פ ע ת שפשתה ביפו ובירושלים ומבאר את
המלה שפעת: "שם עברי, על פי משקל שמות המחלה, לה' אינפלואינצה, על
פי משמעת המלה הזאת" (לל"ע כנ"ל). בתשובה לשאלות קוראים עונה
העורך: "בגד לכסות השולחן שמו פשוט בגמרא מ פ ה ולהתלויים לפני
הפתחים והחלונות פר[ו]כת וגם ו י ל ו ן . " גם א' ספיר פותב ב'האור': למסך
החלון הגדול טוב לקרוא בשם וילון (לל"ע קפו, תשפ"ח). ח"מ מיכלין מציע

במכתב ל'האזר': שם הת[1]אר 'קונסול' ית[1]רגם בלה"ק [בלשון הקודש].
 שגרייר (לל"ע קפא, תשפ"ז). א' ספיר מציע להשתמש בפועל יָחַל
 להוראת 'זיך שלעפפן', כמו בערבית (לל"ע קפא, תשפ"ז). באותה שנה פותב
 ב'המליץ' בית הלוי על היוקר ב'ארץ הק[1]דש': "ס[1]פת הי[1]קר: החלב
 והגבינה של הערביים הלא אסורים לנו. בחמאה נהגו להתיר, אבל הנפש היפה
 תמאס בה (והוא הדין בחלב וגבינה וכ[1]תח), מפני שהפלחים אינם מדקדקים
 בהנ[1]קיון. לתקן הדבר אפשרי ע"י עשי[1]ת מחלבות במושבות פתח תקוה
 וגדרה". כך מתפרסמת המלה מחלבה של בן-יהודה (לל"ע רכז-רכח,
 תשל"ב).

בתרנ"ד מוציא ראובן בריינין בוינה את 'מזרח ומערב', ירחון לחכמה
 ולספרות, וכך מתפרסם חידוש ירחון של ד"ר י' קלוזנר (ראה קונטרסי
 'אליעזר בן-יהודה ותחיית הדיבור העברי', לל"ע רלג-רלד, תשל"ג, עמ'
 לב-לג). יעבץ מפרסם בקבציו את חידושי ס[1]יגל, הסתגל,
 שענין, "בד מפה שטוח משעוה, וואכס-לינוואנד, ציראטע" (לל"ע קצג,
 תשפ"ו), מזנדה (על פילים כ, א — לל"ע קפג-קפד, תשפ"ז). ב'הצבי'
 מתפרסם חידוש של יהודה גור (אז גרזובסקי) מושכות: "חבלים מפתח
 או מעור שהעגלון מנהג בהם את הסוסים ומושך אותם לימין ולשמאל, לכל
 אשר יחפ[1]ץ יטם במושכות. מקורו באיוב: מושכות פסיל תפתח" (לל"ע קצג,
 תשפ"ו). ב'הצבי' מתפרסם סיפור 'החיים והמפעלים של האציל החרף דון
 קישוט מן לא מנשה' בתרגומו של דוד יודילוביץ, ושם משתרבת המלה
 קטיפה שהמתרגם מבארה: "לקוח מערבית. באשכנזית סאמט ובצרפתית
 וילור. מ[1]לון לבן-יהודה" (לל"ע קפת-קפט, תשפ"ח). ד"ר י"ל קצנלסון —
 בוקי בן יגלי — מחדש את המלה עגבת במאמרו במאסף הספרותי 'היקב':
 "אמת הדבר כי גם מחלת העגבת (Syphilis) מחלה מתנחלת [פלומר, עוברת
 פירושה] היא, אבל את העגבת יוכל להנחיל לבניו רק איש שנפגע עצמו
 במחלה זו, ולא אשה שקרובה מנוגעים בה". גם חידוש גזזת מתפרסם
 באותו מאמר (לל"ע רסג, תשל"ו).

בתרנ"ה מתפרסם ב'הצבי', וכן בתוספותיו החקלאיות, חידוש של
 בן-יהודה משתלה (לל"ע רמז, תשל"ד), א' ספיר מפרסם את חידושו

נ ד נ ד ה : "ואת הפלי אשר בו יתנדנדו טוב לקראו נדנדה או נדנדת" (לל"ע קסז-קסח, תשפ"ה), ויעבץ מפרסם בקובצו 'מציון' את החידושים: פ ס פ ת , בניקודו פֶסֶפֶת "געלדשראנק, ארגו שמניחין בו פספים (ב"ב, סב)" וצָכָר : "קאקטוס, והמלה ערבית" (לל"ע קצג, תשפ"ט), וכן את הפועל סָרַג : "באצבעותיהן הדקות תסר[ו]גנה. שטריקקען" (לל"ע רא-רב, תש"ל). באותה שנה מדבר א"מ לונץ ב'לוח ארץ-ישראל' שלו על מ ל פ פ ו ן ומתפנן למה שאנו מכנים היום מלפפון, ח'יאר בערבית, cucumber באנגלית. לאחר שנים נסער ועד הלשון וטען, ש'מלפפון' במקורות התלמודיים אינו אלא 'מְלוּן', 'אבטיח צהוב', ולח'יאר או cucumber צריך לקרוא בשם המקראי ק י ש ו א ("וזכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חֶמֶס, את הַקָּשָׁא יִם [=מלפפונים] ואת האבִּטָּחִים ואת החציר ואת הבצלים ואת השומים" במדבר יא 5) ומה שקוראים בארץ קישוא (בהשפעת המלה בערבית המדוברת, פוסה) צריך להיקרא קישות או קישוא-בישול. בלבולת שררה גם בספרות העברית בעניין זה (ראה סיפור מפורט על 'מלפפון' ו'קישוא' בלל"ע רעו, תשל"ז). באותה שנה פותב דוד יודילוביץ ב'לוח אחיאסף' על הרפתקאותיו עם גמלו ומשרבב את החידוש מ ח ס ן : גמל פי אקח לשל[ו]ח עצים עזתה והברכתיו ברחוב, לפני המִחְסָן [כך ניקד. ר"ס] שלי, וח[י]פה עלי [כך כתב. ר"ס] מן הבוקר עד הערב, ולא אחרתיו מעולם (לל"ע רמז, תשל"ד) ב'לוח אחיאסף' מזכיר יודילוביץ גם את המלה החדשה מְרָשָׁם ומבאר שם: Landkarte אָ plan.

בתרגומו מפרסם י' קלוזנר, בספרו 'שפת עבר שפה חיה', את חידושו ע י פ ר ו ן (בפתיב שלו: עפרון). לאחר שנה ב'הש[ו]ל[ו]ח' מתבדח מידד, הוא י"ח רבניצקי, וטוען, שאם כך, הרי ל'עפרון' שנשבר צריך לקרוא 'עֶפְרוֹן הַהָתִי' (לל"ע רעב, תשל"ז). ב'חבצלת' מפרסם י"מ פינס את חידושו פ ח ח : "העושה מלאכה בפחי פרזל" (לל"ע רכב-רכג, תשל"ב). מ' לופמן מפרסם ב'ממזרח וממערב' שבעריכת ראובן בריינין את המלה ק ר ו ן , שהוא מתרגם ומבאר: wagon ובזה הוא משלים את חידושי ילין, קָטָר, ובין-יהודה, רֶכֶּכֶת. עד אז קראו לקרון 'עגלה' או 'מרפבה' (לל"ע רמז, תשל"ד). באותה שנה מפרסם יעבץ ב'פרי הארץ' שלו את חידושו — על פי מקור ארמי בתלמוד — ש ר פ ר ף "פוס שעממעל, הדום קטן" (לל"ע רמח, תשל"ד).

בתרנ"ז מתפרסמת ב'הצבי' המלה החדשה ב [1] ר ג על פי הערבית (לל"ע רלו, תשל"ג). בן-יהודה מחדש ב'האור' את המלים ט ק ס, במאמרו 'צ'רמוניה' הפותח בשאלה: "איך נתרגם תרגום מספיק את המלה הזאת, בפרט במאמר: דבר בלי צ'רמוניה?" ('אליעזר בן-יהודה ותחיית הדיבור העברי', לל"ע רלג-רלד, עמ' לג-לד). חמדה בן-יהודה משלבת את המלה החדשה חנ [ו] פי [י] ה ב'מכתבים מירושלים' שהיא מפרסמת ב'הצבי': "וחנ[ו]פי[י]ה של זהב נוצצת ומוזהרת הייתה תלויה באמצע הסלון הגדול והגבוה ובה דלקו חמש [כך. ר"ס] נרות". מ"ל לילינבלום מטיל ספק בכשרותה של מלה זו, חנופייה (שם עמ' לד-לה וגם לל"ע ריב, תשל"א). בן-יהודה, ב'האור', מחדש, כלאחר יד, את המלה ג מ י ש ו ת (לל"ע קעו-קעז, תשכ"ז). ב'הצבי' של אותה שנה מציג בן-יהודה את חידושו א ק ד ח (לל"ע קצג, תשכ"ח). באותה שנה מופיע בנרשה תרגומו של ד' ילין, איש ירושלים, לסיפור 'המוכיח מן' [י] קפילד. בתרגום זה מרבה ילין בחידושי לשון שלו, ובהם: ח ק ל א י, ח ש ד נ ו ת, ב ד י ח ה, ס [ו] פ ג נ י ו ת, ש ח ק ק, ט ר ד נ, ש [י] כ ו ת [=סיפוח] (לל"ע שה, תש"ס). ב'הצבי' מתפרסם המאמר 'קדמת המדעים' ובו מסופר על האמצאה החדשה, ה מ ש ק פ ת, שבן-יהודה נתן לה את שמה זה. המאמר פותח בשאלה: "הנגיע באמת סוף סוף לראות את הלבנה במרחק מתר אחד?" ומסיים: "במשקפת הזאת ראה נראה את הלבנה במרחק שאפשר באמת למששה ביד. אם ראה לא נראה עליה בני אדם — אין זאת כי אם אינם שם" (לל"ע, רכב-רכג, תשל"ב). החוקר א"מ ליניץ מהדיר את 'פפתור ופרח' לאישתורי הפרח' ומשרבב להערותיו המדעיות את חידושו ח צ י ל (על פי הערבית, לל"ע רמא, תשל"ד).

בתרנ"ח מתפרסמת ב'הצבי' המלה א ד י ב ו ת, שהציע בן-יהודה על פי הערבית (לל"ע רא-רב, תשל"ל). המורה והבלשן יצחק אפשטיין מחדש ב'הצבי' את המלה ה כ ת ב ה. הוא ממליץ במאמרו להרבות בבית הספר בהתעמלות, בטיולים ובמשחקים, ולאו דוקא 'פקריאות, בחשבונות ובהכתבות' (לל"ע רנח-רנט, תשל"ה). דוד יודילוביץ עושה פומבי לחידושו של בן-יהודה, פ ר ו ב י ת, ברשימתו הציורית 'בשדות השרון והשפלה', שנתפרסמה ב'הצבי'. בין השאר נאמר שם: "נ[י]צ[1]ב נ[י]צבת הפרוביט בתלמיה, בין יתר

הירקות, כמראה איש עב כרס בלבוש אדרת שער רחבה, ובראשו כובע פרוה גדול, בין מחנה ילדים... הייתי קורא לה מלפת הירקות" (לל"ע רכב-רכג, תשל"ב). באותה שנה מסביר יודילוביץ לקוראיו, שהמלה החדשה סג [1] ל פירושה violet (לל"ע רלז, תשל"ד).

בתרנ"ט מחדש ילין, ברשימה עיתונאית מירושלים, את המלה ע ק י , והוא מסבירה שם: indirect (לל"ע רפא, תשל"ח). במכתב אחר של ילין ל'המליץ' מתפרסם חידושו ת א ר י , במשמע 'דאטום' (לל"ע שלוש מאות, תשל"ט).

בתר"ס פותב א' סולומיאק ב'השקפה': "ידפדף נא את פונקסי בתי החולים ופתקאות בתי הרפואות וירש[1]ם. נא לנו כמה חולים, כמה מתים, כמה נולדים...". וכך מתפרסם חידושו של בן-יהודה ד פ ד ף (לל"ע רמו, תשל"ד). י"מ פינס מפרסם ב'הצפירה' קול קורא אל 'חובבי ציון' בגולה לתרום לאוסף הספרים 'בית מדרש אברבנאל' בירושלים ומשרבב בו את חידושו ס פ ר י [י] ה (לפי שעה במירכאות) בציינו, שהתרומות יעשו את בית המדרש 'ל'ספרני'ה' גדולה ישראלית" (לל"ע ריב, תשל"א). באותה שנה מוציא 'קלוזנר בהוצאת 'תושיה' בוארשה את ספרו 'האדם הקדמון' ובו החידושים: ש ק ע ר ו ר י ת , ק ר ח ו ן : "ואולם התפשטות הקרחונים אפשרית היא רק כשיש שלג רב, היורד, פידוע, רק במזג לא קר ביותר", ק ר נ ף "נאזהאָרן רהינאַצעראַס, קרן-אַף, כמו חרומף (נחמיה ג, י) מן חרום אָף", מ א ו ב נ י ם , "בעלי חיים אשר התקשו והתאבנו", י ן , י ן ג ומונחים יסודיים בתורת הטבע: ה ס ת ג ל ו ת , ב ך ר ר ה ט ב ע י ת , מ ל ח מ ת ה ק י ו ם (לל"ע רעב, תשל"ז). בן-יהודה מפרסם ב'השקפה' את חידושו ז ה ו ת : "איש פלוני או דבר פלוני זה הוא שאנו רוצים. לתרגם הצד הזה של המושג נוכל לבנות שם מקרה זהות" (לל"ע קעא-קעב, תשכ"ו). גם החידושים א ה ד ה : 'Sympathie' (לל"ע קצו-קצז, תשכ"ט). ח י [י] ד ק : "מחקרי פסתור ותלמידיו קבעו את התורה הזאת, כי את ר[1]ב המחלות המ[1]דבקות באדם ובבהמות יולידו יצורים הפאים אל הגוף מבחוץ, יצורים קטנים, זעירים, דקים, שאין העין שולטת לראותן אלא בזכוכית מגדלת, ועל פן קראו להם חִידָקִים". באותו גיליון של 'הצבי' נתפרסם החידוש א ל פ י ת (=1/1000)

שנתחדש בנעד הלשון (לל"ע רט, תש"ל). מטבח, ראינו [1] ע: "אם לא הייתם בך, בעת משפט דריני פוס, לכו להראינו [1] ע וראיתם את הנאשם לפני שופטיו כמו שהוא, עם כל תנועותיו, הליכתו, התרגשות פניו, מבט עיניו, הפ[1]ל, הפ[1]ל... (לל"ע רא-רב, תש"ל).

בתרס"א קובל קורא ב'הצבי' על הבלבול במלים החדשות, בכל מושבה ומושבה כמעט שפה אחרת... פה פיס ושם צלחת ופה חיק. זה קורא חזי [1] ה וזה חזית...". וכך אנו למדים על המלה החדשה חזייה (לל"ע כי, תש"ל).

בתרס"ב מופיעה ב'השקפה' המלה אמנות, חידוש של בן-יהודה: "בין הדרשות היפות שנשמעו מעל הבימה בפנסת הגדולה [הקונגרס הציוני] בבול הצטיינה [1] בע[1] מק רגשותיה, ברוח השירה הממלא אותה, בח[1]ם ורעיונות נשגבים, זו של הסופר הצעיר [מרטין] ב[1]בר על אמנות עברית... (לל"ע רא-רב, תש"ל). חמדה בן-יהודה מפרסמת ב'השקפה' של בעלה את חידושו: מגש: "תזמ[1]רת המנגנים תשמיע מנגינות נעימות. משרתים לבושים שחור חשים ועומדים הנה והנה במגשים טעונים כפות ידיהם מזמרת המגדים" (לל"ע רעג, תשל"ז), וברשימה אחרת באותו עיתון מספרת חמדה על 'פרפרים ור[1]דים אפ[1]רים', ומפרסמת בכך שלושה חידושי לשון חשובים, ובהם: פרפר, חידושו של בן-יהודה (או אולי של בנו, איחמר בן-אב"י). באותו זמן רוח בספרות העברית פניו אחר ל'פרפר': ציפורת, או ציפורת פרמים. ביאליק כתב בתרס"ד שיר ששמו ציפורת, אבל לאחר זמן התעשת ובשירו 'לא הראני אלהים' (תרע"א) הוא אומר את השורות הנפלאות: ואולי קפך קר מקביב לשלֵהֶכֶת / רָקֵד וַיִּזְזוּ תַּצֵּא נִפְשִׁי... (לל"ע רנח-רנט, תשל"ה). גם שמות הצבעים אפ[1]ר וור[1]ד חידושי בן-יהודה הם (לל"ע רלז, תשל"ג).

בתרס"ג מביא המנהיג הציוני מ"מ אוסישקין לעולם את המלה הסתדרות ביסודו את 'הסתדרות הי[1]שוב'. הסתדרות זו לא האריכה ימים, אבל המלה 'הסתדרות' התקבלה עד מהרה וה'אורגאניזציה' הציונית הייתה להסתדרות הציונית. הסתדרות העובדים נוסדה יט שנים

אחר כך, בתרפ"א (לל"ע קעא-קעב, תשכ"ו). עורך 'המליץ' מסביר לקוראיו את פירושה של המלה החדשה תעמולה, שמחברה, ככל הנראה, הוא ד' ילין (לל"ע קעא-קעב, תשכ"ו). ש"ש קנטרוביץ מציג ב'המזרח' את המלה מדח [1] ס. עורך הירחון הזה, ז' יעבץ, מגיב: "אך אנחנו, הסופרים, אם נבוא לפני הקהל במלות מדח [1] ס. . . נהיה בעיניהם מן המתמיהים. . .". (לל"ע קעג, תשכ"ז). באותה שנה מתפרסמת ב'השקפה', המלה החדשה א[1]פני[1]ס, שהציע בן-יהודה, בידיעה זו: "אמריקני אחד מן האופנים⁵ הי[1]תר ידועים מצא בימים האלה, פי זוג א[1]פני[1]ס מכיל בקרבן ממש חשע מאות ושמ[1]נים חתיכה שונות, גלגלים, בדים, עי[1]גולים, אופנים, מסחטים⁶ וכיו" (לל"ע רלז, תשל"ג). באותה שנה, בתיאור חגיגה ב'השקפה', משתרבבים החידושים עניבה, סדרנים (לל"ע רמח, תשל"ד). ב'השקפה' מתפרסם (בסוגריים) חידוש של בן-יהודה מסעדה. באחת החנויות החדשות אשר נגד העיר (המסעדה היננית) יצאה אש בלילה וכל הנמצא בחנות נשרף (נוסח מתוקן למה שפתבתי על מלה זו בלל"ע רעג, תשל"ז).

בתרס"ד מתנוססת הכותרת האפנה ב'השקפה' ונשי ארץ-ישראל וצעירותיה לומדות על חידוש זה של בן-יהודה, אפנה, יחד עם הוראותיה של חמדה רעיתו בהלכות לבוש: "כל תקותי אל הקוראות הנחמדות, שידעתי כי מספרן בארץ-ישראל לא מעט. הן תכינוני, כי ר[1]בן מבקשות להתלבש בטעם. אין כלל לחש[1]ש פן יביא פרסום האפנה לידי פזרנות או מותרות; הנשים והבנות בארץ-ישראל, אני מכרת אותן, נבונות יותר מדי ומבקשות ללב[1]ש אך הדברים המתאימים עם האקלים שלהן. האריגים הקלים בפרט בח[1]ס היום, והגונים שאינם מפחדים מהשמש הלוהט ומתחתנים יפה עם תכלת השמים. . .". באותה שנה מציגים א' בן-יהודה וחיים פלמי (שניהם ממייסדי ועד הלשון העברית) את חידוש הלשון ב[1]בה (של אליעזר בן-יהודה) בספר קריאה לילדים שחיברו

5. אופנים, רוכבי אופניים לפי מילון גור, כפי שמעיר לי ע' איתן.

6. מסחט, מלה תלמודית, שהוראתה פס מתכת.

במשותף. וזה לשונם: "הב[ו]נה היא אחד מהצרכים ה[י]תר חזקים של נערה קטנה . . . נערה קטנה בלי ב[ו]נה היא א[ו]מללה, כמעט כמו אשה בלי בנים" (לל"ע רמז, תשל"ד).

בתרס"ו מתארת חמדה בן-יהודה ב'השקפה' את "חגיגת יום עלות על פני סא המלכות של הש[ו]לטן עבד אל חמיד יר"ה [ירוש הודו]" ב'קטמוניה' שבירושלים, ומספרת על הנאותיה: "הגלידה המתוקה יקרה מפז בוז העונה" [בתחילת אלול], וכך מתפרסם חידושו של בן-יהודה גלידה (לל"ע שג, תש"ס).

בתרס"ז מספיד א' בן-יהודה ב'השקפה' את הרבנית מברסק וטוען, שאילו בנעוריה היו ימי 'מלחמת החירות' ברוסיה, הייתה בדאי אחת המורדות הקיצוניות, "אחת ממטילות הפצצות ה[י]תר מסוכנות", וכך מתפרסם חידושו פצצה (לל"ע רצט, תשל"ט).

בתרס"ח מפרסם העיתון 'השקפה' את הצעת החידוש של ועד הלשון "מאפרה", פלי לנפץ לתוכו את אפר הס[ו]גריות (הציע האדון [ישראל איתן]), אבל לאחר מספר חודשים פותב אחד, 'קורא תמיד', לעיתון שכבר ראה את המלה הזאת, מאפרה, בתוספות "למ[ו]לון של פיס מאת [יהודה] גרובסקי, שנדפסו עוד בשנת תרס"ז . . .". באותו עיתון הובא גם החידוש "נדיד", לא מצוי, לא שכיח, ההפך מן תדיר" בשם ועד הלשון. למעשה חידש את המלה הזאת ד' ילין (לל"ע רמ, תשל"ג). באותה שנה הייתה העיר ירושלים כמרקחה: 'חבצלת' האשים את חמדה בן-יהודה, שהאכילה את אורחות בתם, החוגגת את יום הולדתה, "גמימיות כרפשאות (וואורשט) בחמאה". חמדה משיבה: "זה שקר גמור! על הש[ו]לחן עמדו של[ו]ש קערות. באחת פרוסות לחם לבד, באחת פרוסות לחם בחמאה, ובאחת פרוסות לחם בנקניק. ובפ[ו]רוש אמרתי להם: ילדים! מי רוצה לחם בחמאה, ומי רוצה לחם בנקניק או לחם לבד?" כך נתפרסם חידושו של בן-יהודה, נקניק, בירושלים, ומשם בכל רחבי העולם היהודי (לל"ע רפב, תשל"ח). ב'השקפה', בידיעה המועתקת מ'העולם' נאמר: "אחרי זה דנו על התקציב לבתי הספר לשנת ה[י]מורים 1908/9" ומתפרסמת המלה תקציב (לל"ע רפד-רפה, תשל"ח). במאמר ראשי

ב'השקפה' נפרד העורך א' בן-יהודה מראשי 'העזרה' ד"ר נתן ד"ר מיטוון, החוזרים מביקורם בארץ. מתנהל ביניהם ויכוח. צד אחד משתדל לשכנע והצד האחר אינו משוכנע. עד פה ועד פה והעולם העברי לומד על שני חידושי לשון מצוינים, הפעלים: ש כ נ ע ו ש ו כ נ ע (לל"ע שג, תש"ס). ב'הפועל הצעיר' מובא החידוש מ ק צ ר ה. נאמר שם, שבקסטינה "בשנה הזאת נקצרו במקצרה גם שעורים במ[י]דה הגונה" (לל"ע רמז, תשל"ד).

בתרס"ט, פשההדיר מנדלי מוכר ספרים את כל כתביו, החליט לגרוס בסיפורו 'בעמק הבכא' ג פ ר ו ר במקום הביטוי 'הזוגי' 'קיסם מגופר', שגרס קודם (לל"ע רכו-רכח, תשל"ב). ב'הצבי' תרס"ט מתפרסם חידושו של בן-יהודה א ו י ר ו ן בידיעה שפותרתה "נסיעה באירון על האוקיי[ני]נוס", וכעבור 3-4 שנים מכפר 'החרות', עיתון יומי ירושלמי: "תושבי 'מאה שערים' וסביבותיה התפלאו בליל אור ליום א' על אירון שעף זמן רב באויר. האירון בא מצד מערב ויעב[ו]ר דרך הצפון ונעלם מעבר לירדן בין הרי מואב" (לל"ע רכט, תשל"ב). איתמר בן-אב"י מפרסם ב'הצבי' את חידושו של אביו מ ש ט ר ה: "אִם הימים הרעים? ימי המשטרה וה'בקשיש'? אִם ימי הפחד, ימי השנאה בין עם לעם? אינם, כי לתורקיה ניתנה חֶשְׁמָה⁷", וכן מתפרסם באותו גיליון חידושו של בן-יהודה, י מ י [ה]. בידיעה מפאריז נאמר "נמנה [=נתמנה] האדון אלפרד פיקרד... לשו⁸ הימיה במקום שר הימיה הקודם האדון גסתון תומסון" (לל"ע רסו, תשל"ב). ב'הצבי' מתפרסם פליטונו של 'סולימן אפנדי' (הוא ק"י סילמן) ובו משתרבב חידוש הלשון ת ע ש י [י] ה. בהמשך הפליטון מלגלג מחברו על ועד הלשון שמתפאר: את הטרמין ר של נות המצאנו אנחנו. בהודעה על 'פתיחת בית מורשי העם'

-
7. חֶשְׁמָה — חידושו של בן-יהודה לחוקה הטורקית החדשה מ-1908 (ראשי תיבות: חוקת שלטון מוגבל, והה"א בסוף לסימן הנקבה).
ה'חידוש' הזה זכה לקיתונות של לעג.
8. שר = מיניסטר, כבר אז.

[הפארלאמנט] בטורקיה נאמר 'העירי' [י] ה החליטה לח[ג] את המאורע הזה בתאורה יפה בגן העיר ובשמחה וששון" (לל"ע רעג, תשל"ג). עירייה — חידוש של בן־יהודה.

בתרע"א מפרסם איתמר בן־אב"י ב'האור' כתבה מפאריס, ובה חידושי לשון מלוא חופניים, ובהם ק[י] צוני, מהפכני — חידושי של א'. בן־יהודה; חדיש, חשמלית, מכונית חידושי מחבר הפמכה. לפי הרשימה מתברר, שתחילה קרא בן־אב"י לחשמלית — 'עגלה חשמלית', ולמכונית — 'עגלה מכונית', פלומר החשמלית והמכונית היו שמות תואר הגללים ל'עגלה', ורק אחר כך נהפכו שמות התואר לשמות עצם: חשמלית, מכונית (לל"ע רפז-רפח, תשל"ח).

בתרע"ג, בימי 'מלחמת השפות', מתפרסם בארץ תזכיר, החתום בידי משה שרתוק (הוא שרת, לאחר זמן) "בשם תלמידי המחלקות העליונות של בית המדרש למורים בירושלים, הג[י] מנסיה הרצליה ביפו ובית הספר למסחר בירושלים". החידוש 'תזכיר' מופיע כאן, אולי, לראשונה.

פרק ה: חילופי מלים

השינויים החלים בלשון בתקופת החייאתה רבים הם וניפרים במבטא — בנטייה להאחדתו; בסגנון ובתחביר — בנטייה להגביר את השימוש בכל מקורות הלשון ולתקן שיבושים; בבחירת המלים — בנטייה להחליף מלים באחרות, שיש בהן שינוי גון או חידוש; בפתיב — בנטייה 'למלא' אותו יותר בוי"וים וביו"דים; בפיסוק — בנטייה להרחיבו ולהגביר את השימוש בו, ובזמן האחרון, בהשפעת תרגומי יצירות, הפתובות אנגלית, לעברית, בנטייה לעבור משיטת פיסוק המושפעת מהספרות הרוסית לשיטה הנהוגה בספרות

בלשון האנגלית¹. סופרים המוציאים את כתביהם במהדורות חדשות עושים שינויים ניכרים בסגנון דבריהם. להלן, טור מול טור, לקט שימושי לשון של אחד העם, ואתו ראשי הספרות המאמרית העברית בשליש הראשון של תקופת התחייה — עד מלחמת העולם הראשונה בערך — ולעומתם חילופיהם, שבצפצו תחילה בספרות ובעיתונות הארץ-ישראלית, ואחר כך עברו, מעט-מעט, גם לגולה.

שימושי לשון קודמים	חילופיהם
1. אחראי בעד	אחראי ל
2. איזו ('איזו גיליונות', 'איזו שבועות')	אילו, מספר
3. אמחוק	אמחק
4. אפיסות כוח	אפיסת כוח
5. אֶשְׁפֹּנוּ	גרמניה
6. בדאבון לב	בצער
7. בהסתר שמם	בעילום שמם
8. בלעדס, בלעדיך	בלעדיהם, בלעדיך
9. בלתי-נעים	לא נעים
10. בשבוע העבר, בשנה העברה	בשבוע שעבר, בשנה שעברה
11. הגון ('יחס הגון')	הוגן
12. הכפלת דברים	כפילות
13. העתיק; העתקה	תרגם; תרגום
14. השקפה ^א	סקירה

1. ראה מאמרי 'הפסיק והנקודה בהשתלכם במירכאות' בספר שלום סינן, קרית ספר, תש"ס.
- א. ראה הערה 31 בחוברתי על 'הלשון הירושלמית', לשוננו לעם ש"ב, תש"ס.

פגישה, ריאיון	15. התראות
ריפוי	16. התרפאות
מחזה; תופעה	17. חיזיון
רצון	18. חפץ
מכתבך	19. יקרתך
פשרון היצירה	20. פוח המוליד
אמש	21. ליל אתמול
למלא	22. למלאות
לכאן	23. לפה
לרָגֶל	24. לרגלי ('לרגלי' המאורע)
ביטויים	25. מבטאים (רשימת 'פתגמים
	ומבטאים' בסוף 'ספר האגדה')
מכתב רשום	26. מכתב בטוח, מכתב באחריות
עיתון (חידוש של בן-יהודה) ² ,	27. מכתב-עתי
כתב-עת	
משלחת	28. מלאכות ³
סָדְרִים	29. מסדרים (בדפוס)
שאלון	30. מערכת שאלות
משרה; תפקיד	31. משמרת
סובלנות	32. סבלנות (בין עמים, בין דתות)
מירכאות	33. סימני העתק
ירחון (קלחנר) ⁴	34. מכתב-עתי-חודשי
עשוי ⁵	35. עלול (להביא תועלת)

2. לעיל פרק ד', עמ' כא.

3. באחד ממכתביו ביקש אחד העם לציין את חברי ה'מלאכות' וכתב 'מלאכים' במירכאות. נראה שחש בזרות שבמלה זו.

4. לעיל עמ' כג.

5. פשט הנוהג להשתמש ב'עלול' רק לסיכוי לא נעים: הברד עלול להזיק לפרי.

צ'לם; צילום ⁶ (גלין)	36. צייר-אור; ציור-אור
הקציב	37. קצב
מריבות	38. ריבות
צחוק; משחק	39. שחוק
שבועיים, פעמיים, שנתיים	40. שני שבועות, שתי פעמים, שתי שנים
תורפיה, טורקיה ⁷	41. תוגרמה
תוצאה; מסקנה	42. תולדה
במקום	43. תחת
אופי (יעבץ) ⁸	44. תכונה
קבוע	45. תמידי

בחילופים אלה, שהקיפו את כל הספרות המאמרנית בעברית, יש מגמות שונות, כגון: מגמה להוציא מלים ישנות מפני חדשות: 27, 29, 30, 32, 34, 44 ועוד; מגמה לתקן את הלשון, על פי תביעתם של מדקדקים: 1, 8, 10, 11, 24, 35; לפעמים — 3, 22, 40 — מעדיפים לשון המקרא מלשון חכמים, אולי בהשפעת לימוד הדקדוק, המיוסד על תורת הצורות של המקרא; ולפעמים — 6, 23, 43, 45 — מעדיפים, ברוח הזמן, לשון חכמים מלשון המקרא.

6. בתרנ"ז. לל"ע רי, תש"ל.

7. לאחר שקמאל אתה טורק חולל את הפיכת האלף-בית הטורקי, מערבי ללאטיני, נוטים יותר ויותר לכתוב במקום תורפיה, שלפי הפתיב הערבי, טורקיה, לפי כללי התעתיק מפתחב לאטיני לעברית.

8. לעיל פרק ד', עמ' כ.

פרק ו: מזוג לפֶרֶט

מלחמת הזוג והפֶרֶט, שבה גובר הפרט על הזוג, היא תופעה המלווה את לשון ימינו מאז ראשית התחדש הדיבור העברי. הקיצור, מסימני ההיכר של לשון חיה, גובר על האריכות, וביטויים מסורפלים פני שתי מלים — ולפעמים אף שלוש או ארבע — ירושת תקופת 'ההשפלה', נעלמים ומפנים את מקומם לרעהים הטובים מהם, החדשים והמקוצרים.

כך דחו הפרטים	את הזוגות
1. אכזבה	תוחלת נכזבה
2. ביטאון (חידושו של בן-אב"י) ¹	כלי מבטא
3. גפרור (מנדלי מוכר ספרים) ²	עץ גפרית, קיסם מגופר
4. דרכון	תעודת מסע
5. החמיא	השפיע מחמאות
6. זרקור	זורק אור
7. חייל (בן-יהודה) ³	איש צבא
8. חנוכיה (בן-יהודה) ⁴	מנורת חנוכה
9. חקלאי (ילין) ⁵	עובד-אדמה
10. חשמלית (בן-אב"י) ⁶	עגלה חשמלית
11. חתלתול (יעבץ) ⁷	חתול קטן

-
1. 'לשון פתחייתא', לשוננו לעם (להלן לל"ע) קסט-קע. חשפ"ו, עמ' לט.
 2. ראה לעיל פרק ד', עמ' ל.
 3. פנ"ל עמ' כא.
 4. פנ"ל עמ' כה.
 5. פנ"ל עמ' כה.
 6. פנ"ל עמ' לא.
 7. 'הלשון הירושלמית' לל"ע שב, חש"ם, עמ' כח.

מכתב-עתי-חודשי	12. ירחון (קלוזנר) ⁸
עושה פובעים	13. פובען
גנב-כיס	14. כייס (בן-אב"י) ⁹
כלב קטן	15. כלבלב (יעבץ) ¹⁰
בתי ידיים	16. כסיות, כפפות (בן-יהודה) ¹¹
כסף חי	17. כספית (פינס) ¹²
קו נטוי	18. לוכסן
מגדל-אור	19. מגדלור (קלוזנר) ¹³
בית מועד	20. מועדון (בן-אב"י) ¹⁴
באר-מתות-מימיה-למרום	21. מזרקה (קלוזנר)
חוסר מעשה	22. מחדל
חדר הבישול	23. מטבח (בן-יהודה) ¹⁵
מחסה ממטר	24. מטרייה (בן-יהודה) ¹⁶
ספר מלים	25. מילון (בן-יהודה) ¹⁷
עגלה מכונית	26. מכונית (בן-אב"י) ¹⁸
בית (מקלט ל)נזירים	27. מנזר (ילין) ¹⁹
בית אוכל	28. מסעדה (בן-יהודה) ²⁰

-
8. לעיל פרק ד', עמ' כג.
9. 'לשון בתחייתה', לל"ע קסט-קע, תשפ"ו, עמ' יח.
10. ראה הערה 7 לעיל.
11. כסיות, ראה לל"ע קפח-קפט, תשכ"ח. כפפות, ראה חוברתי 'חידושי המלים של אליעזר בן-יהודה לפי מילונו' לל"ע קיד-קטו, תשכ"א, עמ' כ.
12. 'לשון בתחייתה', לל"ע קסט-קע, תשפ"ו, עמ' יט.
13. 'לשון בתחייתה', כנ"ל.
14. כנ"ל, עמ' יז, לט.
15. לעיל פרק ד', עמ' כז.
16. כנ"ל, עמ' יט. 17. כנ"ל, עמ' יח. 18. כנ"ל, עמ' לא.
19. לל"ע קסז-קסח, תשפ"ו. 20. לעיל פרק ד', עמ' כח.

בית הספר	29. מספרה (בן־יהודה) ²¹
מעורר עניין	30. מעניין (בן־יהודה) ²²
שר־צבא	31. מצביא
מורה הרוחות	32. מצפן (ילין) ²³
עושה רושם	33. מרשים
מכונת משוריינת	34. משוריין, שריונית
בית (פקידות) השוטרים	35. משטרה (בן־יהודה) ²⁴
בתי עיניים	36. משקפיים (ח"ל חזן) ²⁵
מקבל המכתב	37. נמען
מגדל סוסים	38. סיים
בית (עקד) ספרים	39. ספרייה (פינס) ²⁶
פרי האהבה	40. עגבנייה (פינס) ²⁷
בעל עגלה	41. עגלון
מצב מיוחד	42. עוצר
עט עופרת	43. עיפרון (קלוזנר) ²⁸
בית (פקידות) העיר	44. עירייה (בן־יהודה) ²⁹
מכתב עתי	45. עיתון (בן־יהודה) ³⁰

21. המלה נמצאה בעיתוני בן־יהודה. תתפרסם ב'מחיי המלים'

אי"ה.

22. לעיל פרק ד', עמ' כב.
23. לל"ע קכג תשפ"ב, עמ' 20.
24. לעיל פרק ד', עמ' ל.
25. פנ"ל, עמ' כ.
26. פנ"ל, עמ' כו.
27. ראה חוברתי 'העגבנייה ומה שעוללו לה שמותיה' לל"ע ריג, תשל"א.
28. לעיל פרק ד', עמ' כד.
29. פנ"ל, עמ' לא.
30. פנ"ל, עמ' כא.

46.	ערדליים	בתי נעליים
47.	פחח (פינס) ³¹	חרש פח
48.	פרפר (בן־יהודה או בן־אב"י) ^{31א}	ציפורת כרמים
48.	צילום (ילין) ³²	ציור אור
49.	קטור (ילין) ³³	עגלת הקיטור
50.	רהיטים (יעבץ) ³⁴	פלי בית
51.	רכבת (בן־יהודה) ³⁵	רכב מסע, רכב ברזל
52.	שבועון	מכתב עתי לשבועות, עיתון שבועי
53.	שחפת	גניחת הדם
54.	שמשייה (בן־יהודה) ³⁶	מחסה משמש
55.	שעון (פינס) ³⁷	מורה שעות
56.	תזמורת (בן־יהודה) ³⁸	מקהלת נוגנים
57.	תעשייה ³⁹	חרושת המעשה

רק מעטים מן הפרטים האלה (1, 31, 41, 42, 46, 50, 53) הם מלים עתיקות, שהותאמו למושגים החדשים. יתרה חידושי לשון של ימינו ורובם קיבלו את הגושפנקה של ועד הלשון העברית או של ממשיכתו, האקדמיה ללשון.

31.	פנ"ל, עמ' כד.	31א.	פנ"ל, עמ' כז.
32.	לל"ע רי, תש"ל.	33.	לעיל, עמ' כב.
34.	לעיל, עמ' כ.	35.	לעיל, עמ' כב.
36.	לעיל, עמ' כב.		
37.	לל"ע רי, תש"ל, רכז-רכח, תשל"ב.		
38.	לעיל פרק ד', עמ' כב.		
39.	פנ"ל, עמ' ל.		

פרק ז: שינויי משמע

אחת הדרכים להרחבת הלשון היא יציקת תוכן חדש במלה עתיקה, בייחוד כשהיא נדירה, או משמעה לא נהיר. כך מסגלים מלה, בדרך חסכונית, לצורכי החיים החדשים. אמנם אפשר לומר, שכמעט כל מלה, ששימשה בלשון לפני אלפי שנים, אינה חופפת במשמעה היום את מובנה הקדום. אפילו עצמים כמיטה, שולחן, כיסא ומנורה, שהם רהיטים ראשונים בכל דירה מאז ומעולם, שונים בימינו מהמיטה והשולחן, הכיסא והמנורה, ששימשו את אלישע הנביא, כשהתארח אצל השונמית (מלכים ב' ד, י). מוצגים ומושגים רבים, מוחשים ומופשטים, שונים מאז ועד עתה, אם מעט ואם הרבה. בכל זאת, כשהשינוי במשמע של מלה ניכר, מפירים בה הפול, ומילונים בכלל, כמלה חדשה. כמה וכמה חידושי לשון בימינו אינם אלא יציקת משמע חדש בתבנית ישנה, בחינת יין חדש בקנקן ישן.

כך כשביקש בן-יהודה מלה עברית למושג החדש 'פרוגרס', פתח למבוקשו בבחרו במלה העתיקה קָדַם, המצויה במקרא (בסמיכות בלבד: קדמת אשור, קדמת הים, קדמת עדן) במובן הצד המזרחי וגם הצד שלפנים, שכן השורש קדם בעברית מורה על מזרח ועל פְּנִים, וייחודה לעניין 'פרוגרס', התקדמות.

גם המלה תרבות, שאנו משתמשים בה בימינו לעניין 'קולטורה', ביסודה במקרא משמעה אחר: הרבה, מרבית. בהתפתחות הלשון נוספו למלה זו, הנזכרת רק פעם אחת במקרא, המשמעים: התנהגות "יצא לתרבות רעה", ריבוי וגידול. בימינו, בסוף תקופת ההשכלה, נקבע ל'תרבות' המושג הרחב של השכלה והתפתחות רוחנית, המקביל ל'קולטורה' בלעז.

המלה ח ש מ ל , הנזכרת שלוש פעמים ביחזקאל: כעין החשמל, כעין החשמלה, כעין חשמל, פירושה שנוי במחלוקת, אבל ברור מהמלה 'כעין' המקדימה אותה, שהמדובר שם בדבר בעל צבע מסוים, צבע זוהר, לפי ההקשר. יהודה ליב גורדון, אביר משוררי ההשכלה, מעלה מונח זה מחדש, כאלפיים וחמש מאות שנה אחרי יחזקאל, בשירו 'שני יוסף בן שמעון':

מה הספירות אם לא גלגלי שמים?
האור, החם, הקיטור, החשמלה,
כל כוחות השבע הם מלאכי מעלה
ידעום החוקרים גלויי העינים.

בהערה ל'חשמלה' אומר גורדון: "פגנתי להפוך הטבעי הנקרא עלעקטריציטט, שכן תרגום הינוני של חשמל הוא עלעקטרא". יל"ג עצמו היה מעדיף להשתמש ב'חשמל' לעניין אחר: "ואילו הייתה שפת עבר עתידה להתחדש והסופרים רשאים לבר[1]א בה ניב שפתי[נ]ים הייתי אומר לקר[1]א בשם חשמל להטלגרף או להטלפון, ויהיה השם חשמל מ[ו]רפב משתי מלות: ח ש מ ל , פלומר, ממחר לדבר, על דרך חשבון (ישעיה ח)". ואמנם התחדשה שפת עבר והסופרים הרגישו את עצמם "רשאים לברוא בה ניב שפתיים", ואף על פי כן, ואולי בזכות שירו זה של יל"ג, נקבעה המלה חשמל ל'כוח הטבע' הזה, שאפשרות ניצולו בידי האדם נתגלתה רק במאה הי"ט למניין אומות העולם, שבה חי יל"ג. דוקא הטלפון נשאר בצורתו הלועזית¹ (אלא שמשתמשים אנו בפועל המעוברר: טלפנתי, טלפנת וכולי).

המלה מכונה , שהוראתה הקדומה היא: יסוד, בסיס, קן, נזכרת מספר פעמים במקרא ובייחוד (14 פעמים) במלכים א' פרק ז', בתיאור

1. אמנם ריח בזמנו, במידת-מה, המונח העברי לטלפון, שנחדש בבית בן-יהודה, שחרחוק, אבל נעלם לאט לאט. ראוי להזכיר עם זאת, שעל טופסי מחלקת התקשורת של ממשלת המנדטא התנוססה הפזמון: הדואר, המברק והשחרחוק.

המלה המחודשת במשמעה קנתה לה שכיחה בלשון ימינו, ומשמעה העתיק משתכח.

אחות המלה התנ"כית תוכן היא המלה תכנית ומשמעה במקרא (ביחזקאל) קרוב למשמע המלה תוכן במקרא, כלומר, מידה. בימינו משמשת המלה, פידוע, לעניין אחר: תיאור בסרטוט של מקום או מבנה ('תכנית הבניין'), או פירוט הדרכים והאמצעים לביצוע משימה ('תכנית הלימודים').

המלה פפר שבמקרא אינה אלא שם פרטי של נהר ("הלא טוב אֶמְנָה וּפְרָפֶר נְהָרוֹת דְּמִשְׁק מְכַל מִימֵי יִשְׂרָאֵל" מלכים ב' ה, יב). בימינו חידשו את המלה הזאת לעניין butterfly (ראה לעיל פרק ד', עמ' כז). המלה מען שחידש בן-יהודה לעניין פתובת (ראה מילון בן-יהודה ערך מען ב.) מתפרשת כמשמע חדש למלת התכלית (למען, הרגילה בתנ"ך (אף כי ממציאה מסתמך גם על הערבית).

בימי ההפגנות נגד השלטון הבריטי ביקשו בלשנים מונח עברי לעניין curfew שהטילו הבריטים על היישוב, מדי פעם בפעם, כדי למנוע התנקשויות וכדי להקל על החיפושים. אז הועלתה המלה המקראית עוֹצֵר (במלעיל, במקומה במקרא משמעה "כוח העוצר בעם שלא יעבור חוק" על פי מילון התנ"ך).

המלה מקצוע פירושה במקרא פינה, זוית . . . ובמובן זה משמשת המלה גם בימינו. בלשון חכמים פירושה "עניין או נושא אחד מדבר מקיף או כולל" (אבן שושן). גם במובן זה משמשת המלה גם בימינו ('מקצועות הלימודים' בבית הספר). וכן נתחדש בימינו עוד משמע למלה זו: משלח-יד.

המלה משק יחידאית היא במקרא (אברהם שואל: "מה-תתן-לי ואנכי הולך ערירי ובן משק ביתי הוא דמשק-אליעזר", בראשית טו, ב). יהא אשר יהא הפירוש שתולים ב'משק' זה שבבראשית. בימינו ה'משק' הוא מושג מיוחד לעצמו והמלה עמוסת משמעים המותאמים לצורכי החיים החדשים: משק מעורב, משק בית, משק וכלכלה, וכן נסתעפו ממנה המלים: משקי, משקיות, ממשק . . .

לצורות ההתיישבות החדשה, מושבה, מושב, קבוצה. קיבוץ, וכן עיירה, ניתנו שמות עתיקים, שנוצק בהם תוכן חדש, המשקף את האופי החברתי, הפלפלי והרעיוני של סוגי יישובים אלה. המלים 'מושבה' ו'עיירה' באו במקורות בצורת הרבים (במקרא: מושבותיהם, מושבותיכם, מושבותם. בתלמוד: עיירות). היו שסברו שצורת היחיד של מושבותיהם צריכה להיות 'מושב' (ראה לעיל פרק ד', עמ' יח, מושבה). בשם עיירה כינו בספרות העברית בדורות האחרונים את טיפוס העיר הקטנה בעלת החותם היהודי, שבמזרח אירופה. העיירה בארץ ('עיירת פיתוח') שונה באופייה מעיירת הגלות.

המלה רהיטים להוראת furniture (לעיל פרק ד', עמ' כ) הוראתה במקרא: קורות, קרשים. בעברית המתחדשת, בהשפעת מלה ערבית דומה, רהאט, קיבלה את משמעה החדש.

המלה מתג שבמקרא, המקבילה לרסן, משמשת גם בימינו לעניין זה, אבל נוספו לה שני משמעויות חדשים: מין חידק, שצורתו כמתג (בטעמי המקרא); switch חשמלי, שפעולתו כמתג (הבהמה).

שם העצם עלי, בן זוגו של המכתש, נקבע, על סמך צורתו, לשם אחד מחלקי הפרח, החלק הנקבי, המורכב מ'עמוד העלי' ומן השחלה. המקלט. ששימש אז למקום מפלט של כל רוצח נפש בשגגה ('עיר מקלט'), משמש בימינו מקום מפלט בשעת הרעשות או התקפות אויר. הפועל אישר שבמקרא הוראתו: הדריך, כיון, או הילל ושיבח, הוראתו כיום היא בעיקר אימת (על פי הוראה קרובה בתלמוד). מעטפה הייתה לבוש עליון, בעיקר של נשים, בזמנו של ישעיה. כיום אנו אורזים בה מכתב.

כמה וכמה משמעויות יש למלה אלוף מאז ימי המקרא ועד הנה. בימינו נוספו לה שניים חדשים: דרגה פיקודית בצבא (אלוף, רב-אלוף, תת-אלוף) ו'צ'מפיון' (אלוף השחמט, אלוף השחייה).

שינויים משמעיים כגון אלה חלו בימינו במלים עתיקות רבות מאוד, שמות ופעלים.

פרק ח: מלועזית לעברית

בשני תחומים ניפרת השפעת הלשונות הלועזיות על העברית בימינו: בתרגומים מילוליים של ניבים לועזיים לעברית — תרגומי שאילה — ובשימוש מלים לועזיות בתוך הקשר עברי. העמדה כלפי שתי התופעות האלה הייתה ביקורתית בראשית ימי תחיית הלשון, והיא הולכת ומפשירה בימינו אלה.

הסופר והעסקן הציוני יהושע סירקין (תקצ"ח–תרפ"ב) מתאונן במאמרו 'מומי ניב שפתיים'¹, על "שפתנו, אשר בתומתי עוד אחשבה לקדושה, אשר חילולה בזמורות זרות ובניבים שלא לנו הם". בין הניבים הזרים מונה סירקין "שורר... שורה ממשית, שורר בביתו... ואין לאמור 'דממה שוררת'... רגש... הוראתו בלשון המקרא: שאון, המולה וקול עם... ובאשר בלשון רוסיה וגרמניה המלות... משותפות להוראה רוחנית, יאמרו גם סופרינו 'רגשי לב', 'רגש הרחמים', במקום 'רחשי לב'. מטרה, אליה יכוונו המורים את חצם או פדורם. המלה הזאת איננה משותפת לתכלית דבר... כמו בלשון רוסית וגרמנית... זרם רק במובן הלך מים אדירים... ואין לו עניין ל'מהלך הרוח'... המאה השחורה... המזרח הרחוק... מרחץ הדם... לוח עם... מפת

1. נתפרסם ב'שפתנו' — 'קובץ מוקדש לשאלות הרחבתה ותחייתה של הלשון העברית' שיצא לראשונה באודיסה, בימי המהפכה בתרע"ז, ובמהדורה שנייה בברלין בתרפ"ג, בעריכת ד"ר יוסף קלוזנר.

קיר... גן ילדים... האומנם עד כה נמכרנו לזרים ואין לנו משלנו כל מאומה?" סירקין קושר את התקלה הזאת בהחייאת הדיבור העברי: "יש גוֹזְרִים שְנֹדְבֵר גַם בְּאַסִּיפּוֹת רַק עֵבְרִית וּשְנִלְמַד בְּבֵית הַסֵּפֶר בְּלִשׁוֹן עֵבְרִית כֹּל הַחֲכָמוֹת שֶׁבְּעוֹלָם. הָאוֹמֵנִם בָּאָה הַעֵת, וְאַנְחֵנוּ כּוֹלְנוּ לְמוֹדֵי ה' לְדַבֵּר וּלְהִבִּין בְּלִשׁוֹן קוֹדְשֵׁנוּ אֶת כָּל הַמוֹשְׁגִים מִקְרֹב בְּאוֹ? ... חֲלִילָה לָכֵס, אַחֲרֵי. אֵל תְּהִינּוּ וְאֵל תִּיַּחֲפוּז לְעוֹרֵר אֶת לְשׁוֹנֵנוּ הַיִּשָּׁנָה עַד שֶׁתַּחֲפֹץ".

את דבריו מקדים הסופר הישיש באמרו: "יודע אני מראש, כי את דבריי אֶזְרָה לְרוּחַ, וּבְנֵי הַדּוֹר, הַסּוֹפְרִים הַחֲדָשִׁים (מִדּוֹרָנִים בְּלִעוּז) לֹא יִשְׁיִמוּ לָבָס, וְיִלְעָגוּ לִי עַל חֲלוּמֹתַי וְעַל דְּבָרַי, אֲךָ הִנֵּה זִקְנָתִי וּשְׁבָתִי וְלִעְגִי שֶׁפָּה לֹא יִמְחָצוּנִי. עַל כֵּן אֲדַבֵּר בְּטֶרֶם אֲמוֹת וְאֵרִיב אֶת רִיב שִׁפְתֵּנוּ, אֲשֶׁר בְּתוֹמָתִי עוֹד אַחֲשָׁבָה לְקִדּוּשָׁה, אֲשֶׁר חִלְלִיהָ בְּזִמְרוֹת זֹרוֹת וּבְנִיבִים שֶׁלֹּא לָנוּ הֵם".

העורך, ד"ר יוסף קלוזנר, מעיר על המאמר: המחבר הנכבד, שבסוף שנות השישים חידש הוא עצמו כמה חידושים בספרו 'מערכת הדומם' (ליפסיאה 1869), רחוק הוא עכשיו מכל ההשקפות המתהלכות בתוכנו על הסגנון העברי תכלית ריחוק. ודוקא מפני כן ניתן מקום לדבריו בזה: ביטוי קיצוני של כל השקפה גורם תמיד לבירור האמת. קודם לכן, בתרס"ח, מעיר ח"נ ביאליק במאמרו 'חבלי לשון': "כל הלשונות החיות והמפותחות נוהגות חליפין זו בזו וכל אחת מתמלאת מחוליות חברתה".

בתשי"ג אומר על עניין זה פרופ' זאב בן-חיים²:
 "העברית שלאחר המקרא, ובכללה אפוא זו של ימינו, לשון
 מעורבת היא, לשון שהיסודות הדקדוקיים שלה קבועים
 ועומדים, רובם פכילם, מימי המקרא, ואילו היסודות
 הרעיוניים שאולים מלשונות שונות... ורק בדרך זו, של
 קביעות המערכה החיצונית ושטיפות החלק הרעיוני, התוכן,
 הפנים, יכולה העברית להתקיים ולהתפשר להגיע עד זמננו,
 לחזור להיות מדוברת בפיהם של המוני עם במידה רבה
 פלשון אחרת, אך בכל זאת קשורה במקורה קשר
 אמיץ... (עמ' 41)... ותהליך זה של חידוש פני לשוננו על
 ידי שאילת משמעים לא נסתיים עם התחדשות הדיבור;
 אדרבה, אף על פי שהתחילו לפעול גורמים אחרים... עדיין
 זהו הגורם המכריע... ולא היה פדוגמתו פתקופה, שהעברית
 הייתה רק לשון נכתבת... (עמ' 43)... וכל עצם האפשרות
 ש[העברית] תחזור להיות מדוברת דיבור של ממש, דיבור יום
 יומי, מותנית בפעולתו המכרעת של הגורם
 הזה...". (עמ' 39). על הביטוי המתורגם 'פלוני הספורטאי
 שבראת השיא' מעיר בן-חיים (פעמ' 35): "הרגשת
 הגמגום ורגש התימהון שמתעורר במשפיל עברי לשמע ביטוי
 כזה, נובעים מתוך כך שמטבע לשוני זה חדש הוא לחלוטין;
 ואם ישתגר בלשון — יפוג בלא ספק התימהון, שכן לא
 תורגש עוד זרות הביטוי, ולא יובן יסודו אלא למומחים
 בלבד. מידת 'חוש הלשון' יחסית היא לעולם!"

2. בחוברתו 'לשון עתיקה במציאות חדשה', לשוננו לעם תשי"ג,
 האקדמיה ללשון העברית.

גם תופעת השימוש במלים לועזיות בתוך הקשר עברי מלווה את העברית בתקופת תחייתה. מלים אלה הן בעיקר בין-לאומיות, משותפות ללשונות אירופה. הדובר העברי מבטא אותן, בדרך כלל, באופן דומה להגייתן בלשונות מזרח אירופה, והדבר ניכר בייחוד בסופיות הסלאביות של מלים כגון מוסיקה, פרופורציה, קומבינאציה, גיאוגרפיה... שמות עצם לועזיים מקבלים לפעמים סופיות עבריות: סולידאריות, אגרסיביות, פרובינציאליות... (אבל: קומוניזם, מיליטריזם, סוציאליזם...). שמות התואר הלועזיים באים פולם, ללא יוצא מן הכלל, בסיומת עברית -י לזכר יחיד (לנקבה -ית): פרוגרסיבי, דומיננטית, מאסיבי... ויש גם מספר קטן של פעלים לועזיים המסתגלים לשינויים בתנועות של הפועל העברי: קטלגתי, יסובסדו, לסנתז, מדופלמת, אדקלם, התארגנו... ומהם נגזרים גם שמות עצם 'מעוברים': ספסוד, ארגון, דקלום, הכלרה (מ'כלור'. במילוני האקדמיה).

בשל המבנה המיוחד של המלים העבריות, המיוסד על שרשים של שלושה (ולפעמים ארבעה) עיצורים, המשתלבים בבנייני פועל ובמשקלי שם קבועים ומוגבלים במספרם, ניכרות המלים הלועזיות בזרותן, ואף על פי כן נוטים להשתמש בהן בעיקר בדיבור, בעיתונות, בספרות המדעית והמידעית. ממעיטים להשתמש בהן בספרות האמנותית של

הסיפור והשיר, שיש בה נטייה לשמור על צורות מלים עבריות מקוריות³.

עם הזרימה המתמדת של מלים לועזיות אל העברית גובר והולך התהליך של החלפת המלים הלועזיות במלים עבריות מחודשות או במלים עבריות עתיקות המועלות מהמקורות ועוברות לפעמים שינוי משמע. בתחום זה הגדילה לעשות האקדמיה ללשון העברית במילוניה ובפעילותה של ועדת הקבע לתקנת הלשון.

הלוח שלהלן מצביע על מלים לועזיות, שהשתמשו בהן העיתונאים והסופרים העבריים באירופה, בראשם אחד-העם, בשליש הראשון של תקופת תחיית הלשון (בארץ ישראל הייתה העמדה כלפי המלים הלועזיות מסויגת יותר. ראה להלן). מלים אלה פינו את מקומן, לאט לאט, לתחליפים העבריים שהועלו תחתיהן. בין התחליפים העבריים רבים חידושי הלשון, ורובם קיבלו את הגושפנקה של ועד הלשון העברית או של ממשיכתו, האקדמיה ללשון העברית.

המלים הלועזיות או תחליפיהן העבריים בימינו
 1. אַגִּיטאַצִּיָּה תעמולה⁴ (חידושו של ד' ילין); הסחה

2. אַדמיניסטראצִּיָּה מְנַהֵל

3. אדריסה מַעֲצָן⁵ (בן-יהודה), פחובת

4. אופיצִיאַלִּי רשמי⁶ (בן-יהודה)

3. ראה מחקרי על 'המלים הלועזיות בעברית פיום — אורחן ורבען', בתוך ספרי 'על אובני לשון ימינו', הוצ' א' רובינשטיין, תשל"ו.
 4. ראה לעיל פרק ד', עמ' כח. 5. לל"ע רא-רב, תשל"ל. 6. לעיל פרק ד', עמ' כא.

5.	אורגאן	פלי-מבטא, ביטאון ⁷ (פן-אב"י)
6.	אורגאניזאציה	ארגון, התאחדות, הסתדרות ^{7א}
7.	אוריגינאל	מקור
8.	אורתוגראפיה	כתיב ⁸ (פן-יהודה)
9.	אילוסטראציה	הדגמה, איור
9א.	אימפורט	יבוא (ביאליק) ⁹
10.	אינטריגות	סכסוכים, תככים
11.	איניציאטיבה	קומה ^{9א} (פן-יהודה)
12.	אינסטרוקציות	הוראות
13.	אלקטריות	חשמל ¹⁰ (י"ל גורדון)
14.	אמיגראנטים; אמיגראציה	מהגרים ¹¹ (פן-יהודה); הגירה ¹¹ (הנ"ל)
15.	אקסמפלאר ^{11א}	טופס, עותק
15א.	אקספורט	יצוא ^{11ב} (ביאליק)
16.	בודג'ט	תקציב ¹²
17.	בומבה	פצצה ¹³ (פן-יהודה)
18.	ביבליותיקה	ספרייה ¹⁴ (פינס)

-
7. ראה חוברתי 'לשון בתחייתה' לל"ע תשפ"ו, עמ' לט.
- 7א. לעיל פרק ד', עמ' כז.
8. ראה מילון פן-יהודה.
9. ראה חוברתי 'לשון בתחייתה' לל"ע תשפ"ו, עמ' י.
- 9א. ראה מילון פן-יהודה. 10. ראה לעיל פרק ז' עמ' מ.
11. לל"ע רי, תש"ל.
- 11א. הכתיב היה אז אפסמפלאר. פיוס נוהגים לתעתק x לועזית קס.
- 11ב. ראה 'לשון בתחייתה' לל"ע תשפ"ו, עמ' י.
12. ראה לעיל פרק ד', עמ' כט. 13. פנ"ל, עמ' כט.
14. פנ"ל, עמ' כו.

מאזן	בילאָנס	19.
פשיטת רגל	באנקרוט	20.
תאריך ¹⁵ (יָלִין)	דאַטום	21.
מנהל ¹⁶ ; הנהלה ¹⁶ (בן־יהודה)	דירקטור; דירקטוריום	22.
נציגים, צירים; נציגות, משלחת	דלגאטים; דלגאציה	23.
הדגמה, הפגנה ^{16א}	דמונסטראציה	24.
מְחִנָּה	ג'סטה	25.
מברק ¹⁷ (בן־יהודה)	טלגראמה	26.
נטייה, מגמה	טנדנציה	27.
תעתיק	טראנסקריפציה	28.
מקראה ^{17א} (בן־יהודה)	כריסטומאטיה	29.
אופייניות, אפיון	כרקטריסטיקה	30.
בלשנות	לינגויסטיקה, פילולוגיה	31.
אָפּנָה (בן־יהודה)	מודה	32.
תזכיר ¹⁹ (מ' שָׁרֵת)	ממוראנדום	33.
גילוי דעת, מנשר ²⁰ (בן־יהודה)	מאניפסט	34.
הצהרה ²¹ (הנ"ל)		
הספד	נְקֻלוֹג	35.

-
15. פנ"ל, עמ' כו.
16. לל"ע קעא-קעב, תשכ"ו.
- 16א. השימוש במלה הפגנה התחיל בראשית תקופת 'הפגנות' היישוב נגד השלטון הבריטי.
17. ראה מילון בן־יהודה.
- 17א. תחילה השתמש בן־יהודה במלה מקראה לעניין אולם קריאה בספרייה (ראה 'החלום ושברו', מוסד ביאליק, ספריית 'דורות', עמ' 67 והערה שם).
18. ראה לעיל פרק ד', עמ' 19. לעיל פרק ד', עמ' לא.
20. פנ"ל, עמ' כא.
21. לל"ע רצט, תשל"ט.

36.	סימפאטיה	אָהדע ²² (בן־יהודה)
37.	סָריה	סדרה
38.	פּוֹאָזיה	שירה
39.	פּוֹלמיקה	פּוֹלמוס
40.	פּוֹסטא	דואר
41.	פּוֹרמולה	נוסחה
42.	פּוֹרמאט	תבנית
43.	פּאָנאטיזמוס	קנאות
44.	פרוגרס	קדמה ²³ (בן־יהודה)
45.	פרופגאנדה	תעמולה ⁴ (ילין)
46.	פריבילגיה	זכות
47.	צירקולאר	חוזר
48.	צֶרְמוֹניה	טקס ²⁴ (בן־יהודה)
49.	קולוניות; קולוניזאציה	מושבות; יישוב, התיישבות
50.	קולטורה; קולטורי	תרבות; תרבותי
51.	קומיסיה	ועדה ^{24א} (בן־יהודה)
52.	קונטראקט	חוזה
53.	קונפֿרֶנציה	אספה, ועידה
54.	קונקורֶנט	מתחרה
55.	קורספונדנט; קורספונדנציה	כתב ²⁵ (בן־יהודה); כתבה; התכתבות, תכתובת
56.	קורקטורה	הגהה
57.	קנדידאט	מועמד ²⁶ (בן־יהודה)
58.	קפיטאל	הון, רכוש
59.	קריזיס	משבר

-
22. לעיל פרק ד', עמ' כו. 23. פנ"ל, עמ' כא.
24. פנ"ל, עמ' כה. 24א. ראה מילון בן־יהודה.
25. לל"ע קעא-קעב, תשפ"ו. 26. ראה מילון בן־יהודה, מעמד.

60. רידאקטור; רידאקציה עורך²⁷ (בן-יהודה); מערכת²⁷ (הנ"ל)

61. רפורט דין וחשבון, דו"ח

62. רצנייה ביקורת

רבים מהתחליפים העבריים חידושי מלים הם של מחדשים, של ועד הלשון והאקדמיה. בהם גם מלים עתיקות שהועלו מן המקורות, פעמים בשינוי משמע: 15, 13, 10, 7, 34 (גילוי דעת), 20, 22, 23 (צירים; משלחת), 27, 34 (גילוי דעת), 37, 44, 46, 48, 50, 52, 53, 56, 58, 59, 61 (דין וחשבון), 62.

היחס אל המלים הלועזיות היה בתחילה מסויג ביותר, בייחוד בארץ-ישראל. אליעזר בן-יהודה החרים אותן בכל כתביו ובמילונו הגדול. אבל יחס זה הלך והפשיר, פכול שהלשון התפתחה והמציאות הוכיחה, שאין מנוס משימוש בהן. אמנם לרבות מן המלים הלועזיות נמצאו או הומצאו תחליפים עבריים, והם מקובלים כיום על הפול, אבל התפתחות אמצעי התקשורת בינינו לבין העולם הרחב, העלייה המתמדת של דוברי לשונות אירופיות, המידוע ההולך וגובר בתחומי החיים השונים ובטכנולוגיה והפרוץ בחדירת מונחים בין-לאומיים חדשים ומחדשים — כל אלה גורמים לזרימה נמשכת של מלים לועזיות אל תוך מרקם העברית. מפאת מצב עניינים זה חלו תמורות בעמדות הציבור בכללו כלפי המלים הלועזיות. הספנה, שריחפה על העברית

27. לל"ע קעא-קעב, עמ' 252 למטה.

המתחדשת, כשהייתה עוד בחיתוליה, שמא היסודות הזרים האלה יטשטשו את דמותה, ספנה זו הולכת ומתמעטת, ככל שהלשון מתגבשת ומתפססת. גוברת גם ההפרה בהשפעה החיובית של מודעות הנוער בארץ אל המלים הלועזיות, המרחיבות אופקים (אין דברים אמורים במלים או בביטויים לועזיים המוניים, או כאלה המצויים בשלטים או במודעות, שאינם מעלים אלא מורידים את תרבות הדיבור העברי), שהרי מלים אלה בעיקרן משותפות הן ללשונות רבות ונהוגות הן ברחבי העולם הנאור, ומצויות הן במכלול המושגים של תחומי המדע, הטכניקה, המחשבה וחיי החברה היום-יומיים. מלים אלה עשויות לגשר, במידת-מה, בין הלימודים הנמוכים והתיכוניים ללימודים הגבוהים והמקצועיים, בין התרבות העברית של ימינו לתרבויות העולם; וכן להרחיב ולהעמיק את עולם המושגים של בן תקופתנו. השימוש במלים לועזיות כאלה בהקשר עברי (לא בהפרזה!) אינו נחשב עוד לבלתי רצוי. מילונים עבריים של ימינו, לרבות מילוני האקדמיה ללשון, מקצים מקום גם למלים לועזיות הנהוגות בדיבור ובכתב.

גפתחות

א. אישים

י' אבינרי כ

א' אבן-שושן יא

מ"מ אוסישקין כז, מט

אחד העם כא, לב, לג

אישתורי הפרחי כה

י' איתן כט

ע' איתן ג, כח

י' אָפּשטין כה

מ' בויבר כז

ח"נ ביאליק ד, ח, כז, מה, מט

בית הלוי כג

י' בלאו טז

א' בן-אב"י כז, ל, חא, לה, לו, לח, מט

ז' בן-חיים מו

א' בן-יהודה יח-לא, לג, לה,

לז-לט, מא-מב, מח-נב

חמדה בן-יהודה כה, כז-כט, לה, לו

א' בנודיד ט, טז

ר' צריינין כג, כד

י"ל גורדון מ, מט

י' גרזובסקי-גור כג, כט

ח"ל חזן כ, לז

י"ח טביוב כא, כב

נ"ה טור-סיני י

ש' טשרניחובסקי ח

ד' יודילוביץ כג-כו

ד' ילין יט, כב, כד-כו, כח, כט,

לד-לו, לח, מח, נ, נא

ז' יעבץ יט-כד, כח, לה, לו, לח

י' פהן ח

ח' פלמי כח

מ' לופמן כד

א"מ לונץ כד-כה

מ"ל לילינבלום כה

א' מאפו טו

מ' מדן ג, ז

ח"מ מיכלין כב

מנדלי מוכר ספרים ל, לה

א' סולומיאק כז

ק"י סילמן ל

י' סירקין מד

א' ספיר כב, כג

ש"י עגנון טז

י"מ פינס יח, כד, כז, לז, לח, מט

י' קלוזנר י, כג, כד, כז, לג, לו, לז,

מד, מה

ש"ש קנטרוביץ כח

י"ל קצנלסון כג

י"ח רבניצקי כד

צ' שארפשטין טז

ז' שניאור ח

מ' שרתוק-שרת לא, נ

ב. מלים מיוחדות

'אב־חמץ', 'אב־מים' ... יח

אדיבות כה

אדיש, אדישות כב

אהדה כו, נא

אירון ל

אופי כ

אופייניות נ

אופניים כח

אחוז (%) כא

איור מט

'אימור' כא

אישר מג

אכזבה לה

אלוף, אלופה מג

אֶלפית כו

אמנות כז

אפור כז

אפיון נ

אָפנה כח

אקדח כה, מא

בדיחה כה

בופה כח

בורג כה

ביטאון לה, מט

ביקורת נב

בלשנות נ

בָּרָה טבעית כו

גבס יח

גִּזְזֹת כג

גלידה כט

גמישות כה

גנדרנית כב

גפרור ל

גרביים יח

דגדוג יט

דו"ח נב

דחליל יט

דיג כו

'דילוג־רב' מא

'דע־פתע' מא

דפדף כו

דרפן כב

דרפון לה

הגירה מט

החמיא לה

הכתבה כה

הנהלה נ

הסתגל כג

הסתגלות כו

הסתדרות כז

הפגנה נ

הצהרה נ

'השקפה' לב

וילון כב

ועדה נא

ורוד כו

זהות כו

כביש כב
 כובען לו
 כחול יט
 כייס לו
 כלבלב כ, לו
 כסיות יט, לו
 כספית לו
 כספת כד
 כַּעַךְ כא
 כפפות לו
 כרובית כה
 כְּתָב, כְּתָבָה נא
 כתום יט
 כתיב מט
 לזכסן לו
 ליטף יט
 'לרגלי' לג
 מאופנים כו
 מאפרה כט
 מבחן יח
 מברק נ
 מְבַרְקָה מ
 מברשת יט
 מגבת כב
 מגדלור לו
 מְגַהֵץ כ
 מגפיים כ
 מגש כז
 מדחום כח

זחל כג
 זמזם יח
 זן כו
 זרחן יח
 חדיש לא
 'חושמה' ל
 חזייה כז
 חידק כו
 חיילים כא, לה
 חיסכון כ
 חמצן יח
 חנופייה כה, לה
 חנקן יח
 חציל כה
 חקלאי כה, לה
 חשדנות כה
 חשמל מ, מט
 חשמלית לא, לה
 חתלתול כ, לה
 'טורקיה' לד
 טלפון, טלפֶן מ
 טֶקֶס כה
 טרזן כה
 טרי יח
 יבוא מט
 יְזֻמָּה מט
 ימייה ל
 יצוא מט
 ירחון כג, לו

מנזר לו	מדרכה כ
מנשר כא, נ	מדשאה יט
מסבאה כ	מהגרים מט
מסעדה כח, לו	מהפכני לא
מספרה לז	מועדון לו
מעטפה מג	מועמד נא
מען מב, מח	מושב מב
מעניין כב, לז	מושבה יח, מג
מערכת נב	מושכות כג
מפה כב	מוֹתָה כג
מצפן לז	מזרקה לו
מקטורן כ	מחדל לו
מקלט מג	מחנה נ
מקצוע מב	מחלבה כג
מקצרה ל	מחסן כד
מקראה נ	מחרתיים כ
מרפאה כא	מטבח כז, לו
מרשים לז	מטרייה יט, לו
מרשם כד	מילון יח, לו
משבר נא	מימן יח
משוריין לז	מכונה מ
משטרה ל, לז	מכונית לא, לו
מֶשֶׁק מב	מכתבה יט
משקפיים כ, לז	מלחמת הקיום כו
משקפת כה	מלפפון כד
משרד כא	ממחטה כב
משחלה כג	ממשק מב
מֶתָג מג	מְנַהֵל נ
נדיר כט	מְנַהֵל מח

ערדליים לח
 'פארי עמודים' מא
 פחת כד, לח
 פחמן יח
 פצצה כט, מט
 פרנה יט
 פרפר כז, לח, מב
 צבוע יח
 צָכר כד
 צוארון כ
 צילום לד, לח
 קבוצה מב
 קדמה כא, לט, נא
 'קולוניות' כא
 קטיפה כג
 קָטֶר כב, כד
 קיבוץ מב
 קיצוני לא
 קישוא כד
 קרוץ כד
 קרחון כו
 קרנף כו
 ראינוע כז
 'רגלי' כ
 רהיטים כ, לח, מג
 רובה מא
 ריפה יט
 רפבת כב, כד, לח
 רציני יט

נדנדה כד
 נואם כב
 נזלת יט
 נמען לז
 נקניק כט
 סגול כו
 סדרנים כח
 סוללה מא
 סופגניות כה
 סיגל כג
 סייס לז
 סיפוח כה
 ספרייה כו, לז, מט
 סָרָג כד
 עגבנייה יח
 עגבת כג
 עגלון לז
 עוצר מב
 עורך נב
 עותק מט
 עיירה מג
 עיפרון כד, לז
 עירייה לא, לז
 עיתון כא, לז
 'עלול' לג
 עלי מג
 עניבה כח
 עָקב כח
 עקיף כו

רשלנות ל
 רשמי כא, מח
 שבועון לח
 שביתה כא
 'שבר את השיא' מו
 שגריר כג
 שוכנע ל
 שחפת לח
 שחצנות יט
 שכנע ל
 שמשייה יט, לח
 שעון יח, לח
 שעִנִּית כג
 שעמום כב
 שפֶּעַת כב
 שקערורית כו
 שֶׁר ל
 שריונית לז
 שרפרף כד

תאורה יט
 תאריך כו
 תגלית כא
 'תוכן' מצ
 תותח מא
 תזכיר לא, נ
 תזמורת כב
 תכנית מב
 תלוש כא
 תמרזן כא
 תעמולה כח, מח
 תערוכה כא
 תעריף כא
 תעשייה ל, לח
 תעתיק נ
 תקציב כט, מט
 תרבות לט
 תרגיל כ
 תריסר כב

תוכן העניינים

* *

*

עמ' ד	פרק א: קפיצת הדרך בהתפתחות הלשון
ה	פרק ב: המבטא — מהברה 'אשפנוזית' להברה 'ספרדית'
ט	פרק ג: בין לשון המקרא ללשון חכמים
יז	פרק ד: 'המלים החדשות'
לא	פרק ה: חילופי מלים
לה	פרק ו: מזוג לפֶּרֶט
לט	פרק ז: שינויי משמע
מד	פרק ח: מלועזית לעברית
נד	מפתחות אישים ומלים מיוחדות

לשוננו לעם

קונטרסים עממיים לענייני לשון

בעריכת ע' איתן ומ' מדין

מחזור לא (קונטרסים ש"א-ש"י)

ה' תש"ם

הוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית
ירושלים

חוברות מיוחדות

35	שב	— הלשון הירושלמית והתגבשות הסגנון החדש	ר' סיוון
249	שט-שי	— חליפות ותמורות בלשון ימינו	
		עברית קדומה ועברית בת-ימינו	
107	שד	— לשון אחת? — שיח בלשנים	

מאמרים

		— מעל שולחן האקדמיה ללשון העברית —	אא"ש
		א. מרבול, מרפולית; ב. אספקט — פיצד?	
165	שה	ג. קונצפציה	
7	שא	— "תשלומים לשיעורים"	ש' אברמסון
75	שג	— הצרי, הפעיל מן השם צרי	
		— להשלמת הנמצא במילונים מפיוטי	א' אלדר
11	שא	המחזור האשפנוזי (רשימה שנייה, סיום)	
		— טיבן של מסורות הקריאה העבריות בימה"ב	
232	שח	והמקורות למחקרן	
148	שה	— מלים אחדות וניקודן במסורת הלשון הבבלית	י' ייבין
171	שו-שז	— קולות הלשון העברית	א' מירסקי
87	שג	— להשלמת הנמצא במילונים	ר' מירקין
		— על שימוש המקור הנטוי ושם-הפעולה	מ' מישור
7	שא	בלשון חז"ל	
156	שה	— תחיית העברית — מופת לאומות העולם	
		— עברית נוסח אמריקה או "עברית נוסח	א' סביב
23	שא	אירופה?	

83	שג	— בן־יהודה, י"ל גורדון והרחבת הלשון	ר' סיוון
97	שג	— מחיי המלים: רה. גלידה; רו. שכנע, שוכנע	
		— רז. חקלאי; רח. בדיחה; רט. חשדנות;	
		רי. סופגניות; ריא. שחקן, שחקני;	
		ריב. טרדן; ריג. שיפוח [=סיפוח];	
160	שה	ריד. פנסייה	
150	שז-שז	— י"ח רבניצקי על ראשית המפנה בסגנון	
139	שה	— פרפראות למילון	גד ב"ע צרפתי
200	שז-שז	— חוק, מחוקק, משפט — ערכים ומונחים	ר' רוזנטל
219	שח	— לשונות של חיבה ותרגומה	י' רצהבי
77	שג	— שמות במשקל קטלות, קטילה, קטילות	ש' שרביט

הערות

101	שג	— הערה על "עברית נוסח אמריקה"	מ' גן־אור
245	שח	— ענייני לשון בתקנים הישראליים	ר' לוי
		— למאמרי "על שימוש המקור הנטוי	מ' מישור
104	שג	ושם־הפעולה בלשון חז"ל"	
103	שג	— תיקונים לקונטרס "הלשון הירושלמית"	ר"ס

ביקורת

26	שא	— מילון אנגלי-עברי חדש	ר' מירקין
30	שא	— לקסיקון לשיפור הלשון	ח' נקר
209	שז-שז	— קונקורדנציה חדשה	גד ב"ע צרפתי